

Cilt/Volume 2, Sayı/Issue 3, Ocak /January 2020, ss. 11-28.

Geliş Tarihi–Received Date: 02.10.2019 Kabul Tarihi–Accepted Date: 16.01.2020

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

**TÜRK TARİHİNİN KAYNAKLARI: ALTAY'DA HUN MADDİ KÜLTÜRÜNÜN
ARKEOLOJİK KAYNAKLARINA GENEL BİR BAKIŞ**

ALİ TORAMAN*

ÖZET

Türk tarihi ve kültürü Orta Asya'dan Avrupa'ya, Sibirya'dan Hindistan'a kadar oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmış ve bu geniş coğrafyada Türk tarihine kaynaklık eden sayısız eser meydana getirilmiştir. Türk tarihine ve kültürüne kaynaklık eden bu eserlerden birisi de arkeolojik buluntular veya arkeolojik kaynaklar dediğimiz kurganlar, kaya resimleri vs. gibi kalıntılardır. Çalışmamızın sınırını oluşturan ve Türk tarihinin anayurdu olan Altay bölgesi de bahsini ettiğimiz arkeolojik kalıntılar açısından oldukça zengin bir yerdir. Altay coğrafyası sayısız arkeolojik eserleriyle doğal bir müze gibidir. Altay'ın herhangi bir yerinde dolaşırken kurgan, kaya resimleri veya diğer arkeolojik eserlerden birisine denk gelmek mümkün değildir. Her döneme ait sayısız arkeolojik eser bütün bir coğrafyaya adeta serpilmiş durumdadır. Bu dönemlerden birisi de hiç şüphesiz Hun dönemidir. Hun kültürüne ait çok sayıdaki kurgan, kaya resimleri Altay coğrafyasındaki Türk tarihine tanıklık eden maddi kültür kalıntılarını oluşturmakta ve tarihin temel kaynaklarından birisi olma özelliğini göstermektedir. Yüz yılı aşkın bir süredir bu bölgede kazı çalışmaları ve saha araştırmaları sürdürülmekte ve bu sayede Türk kültür tarihinin aydınlatılmasında somut bilgiler elde edilmektedir. Kazı çalışmaları sayesinde kültürlerin günlük hayatları, dini inançları, yiyecekleri, giyim-kuşamları, kullandıkları silahları, at koşumları, teknolojileri, ekonomik uğraş alanları, sanat eserleri gün yüzüne çıkarılmaktadır. Aşağıda Hun dönemine ait Altay'daki kurganlar, kaya resimleri gibi arkeolojik eserleri anlatmaya çalıştık. Bu eserleri anlatırken konumlarını ve kazılarda elde edilen buluntuları da mümkün olduğunca açıkladık.

Anahtar Kelimeler: Altay, Hun, Arkeoloji, Maddi Kültür, Kurgan.

**SOURCES OF TURKISH HISTORY: AN OVERVIEW OF THE ARCHEOLOGICAL
RESOURCES OF HUN MATERIAL CULTURE IN ALTAI**

ABSTRACT

Turkish history and culture spread from Central Asia to Europe, from Siberia to India. The Turks left countless works which constitute the sources of Turkish history in this wide geography. One of these works, which is a source of Turkish history and culture, is archaeological finds or archaeological sources such as kurgans, petroglyphs. The Altai region, which constitutes the boundary of our study and is the homeland of Turkic history, is also a very rich place in terms of the archaeological remains mentioned. Altai region is like a natural museum with numerous archaeological remains. While wandering anywhere in the Altai, it is impossible not to see kurgans, petroglyphs or other archaeological remains. There are archaeological remains belonging to all periods in the Altai region. One of these periods is undoubtedly the Hun period. Numerous kurgans and petroglyphs of Hunnic culture are the material remains of culture that witness to Turkish history in the Altai geography and they show that one of the main sources of history. For more than a century, excavations and field surveys have been carried out in this region and thus, concrete information is obtained in the illumination of

* Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-Posta: alitoraman84@gmail.com

TÜRK TARİHİNİN KAYNAKLARI: ALTAY'DA HUN MADDİ KÜLTÜRÜNÜN ARKEOLOJİK KAYNAKLARINA GENEL BİR BAKIŞ

Turkish cultural history. Thanks to the excavations are being explained daily life, religious beliefs, food, clothing, weapons, horse harnesses, technologies, economic fields and artworks of cultures. In this study we tried to explain the archaeological remains of the Hunnic period such as kurgans and petroglyph in the Altai. While explaining these archaeological remains, we tried to explain their locations and the finds obtained in the excavations.

Key Words: Altai, Hun, Archaeology, Material Culture, Kurgan.

GİRİŞ

Türk kavimlerini ilk defa bir çatı altında toplayan Hun Devleti, siyasi ve kültür tarihimiz açısından oldukça önemlidir. Tarihimiz ve kültürümüz açısından büyük öneme sahip olan bu devrin aydınlatılması da aynı derecede önemlidir. Hunlar hakkında değerli bilgiler vermesi sebebiyle Çin yıllıkları bu konudaki temel kaynaklardandır. Ancak son yüzyılda ve özellikle son yıllarda yapılan çok sayıdaki arkeolojik kazılar, özellikle maddi kültür tarihi açısından kayda değer bilgiler vermekte ve Türk tarihinin kültürel hayatını bize tasvir etmektedir. Altay bölgesinde yapılan kazılarda elde edilen bilgiler kapalı kalmış birçok konuyu aydınlatmakta, yazılı kaynakların olmadığı veya yetersiz kaldığı durumlarda ya da yazılı kaynakların teyit edilmesi hususunda temel kaynak rolünü üstlenmektedir. Bu vesileyle Hun tarihi ve kültürüne katkı sağlaması temennisiyle Altay'da kazılmış olan ve maddi kültürün en önemli kaynaklarından olan arkeolojik kalıntıları aşağıda açıklamaya çalıştık.

Türkiye'de Altay bölgesinin arkeolojik kaynakları ve arkeolojik kazı raporları yeteri kadar incelenmemiştir. Bu alanda Bahaeddin Ögel, Yaşar Çoruhlu gibi araştırmacılar birtakım değerli eserler meydana getirmekle birlikte son yıllarda yapılan yeni araştırmalar ve kazılar, yeni eserlerin ve değerlendirmelerin yapılmasını gerekli kılmaktadır.

Coğrafi sınırını Altay bölgesi ve tarihsel sınırını MS 3. - MS 4. yüzyıllar oluşturan bu çalışmada, Altay bölgesindeki Hun dönemine ait kurganların incelenmesi, kurganlardaki maddi kültür kalıntılarının aktarılması ve değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bölgedeki kazı çalışmaları daha çok Rus arkeologlar tarafından yapıldığından, ele aldığımız kaynaklar da ağırlıklı olarak Rusça kaleme alınmış arkeoloji raporları, kazı çalışmaları sonucunda hazırlanmış kitaplar ve makalelerden oluşmaktadır. Kaynaklar, Dağlık-Altay Milli Kütüphanesi'nden, Dağlık-Altay Devlet Üniversitesi Kütüphanesi'nden temin edilmiş, ayrıca Dağlık-Altay Milli Müzesi'ndeki eserler, yayımlanmış elektronik kitap ve makaleler ve yaptığımız saha çalışmaları kaynak temini konusunda yardımcı olmuştur.

Altay bölgesindeki Hun dönemine ait arkeolojik eserlerin incelenmesinde önde gelen arkeologlar ise V. İ. Soyönov, Yu. T. Mamadakov, N. N. Seregin, S. S. Matrenin, Yu.S. Hudyakov, A. V. Ebel, A. A. Tişkin, A. A. Gorbunov, Yu. V. Teterin, S. S. Sorokin ve diğerleridir. Ancak bu arkeologlar arasında bu dönemin adlandırılması konusunda bir görüş birliği yoktur. Bazı arkeologlar bu döneme: Hun; bazıları: Hun-Siyenpi; bazıları: Hun-Sarmat; bazıları ise Bulan-Kobinsk Kültürü demektedir. Bu sonuncusu olan Bulan-Kobinsk Kültürü'nü ise gelişim aşamasına göre kendi içinde üç farklı döneme ayırmışlardır: Ust-Edigan (MS II.-MS I. yüzyıllar), Belobom (MS II. yüzyıl-MS IV. yüzyılın ilk yarısı), Verh-Uymon (MS IV. yüzyılın ikinci yarısı - MS V. yüzyılın ilk yarısı).¹ Aşağıda bu döneme ait Altay'daki kurganları inceledikten sonra sonuç ve değerlendirme kısmında bu konuyu tekrar ele alacağız ve elde edilen sonuçlar çerçevesinde yeniden değerlendireceğiz.

1. Dağlık-Altay Özerk Cumhuriyeti'ndeki Hun Dönemi Maddi Kültür Kalıntıları

1.1. Onguday Bölgesindeki Hun Kurganları

Balık-Sook II: Aynı isimle anılan yerde bulunan mezarlıktır. Çüy yolunun kuzeyindeki sıradağların eteğinde Kurot Nehri ağzında yer alır. 1985 yılında V. D. Kubarev'in başkanlığındaki kazı ekibi tarafından burada 11 kurgan kazıldı. 1 numaralı kurganda 50 cm derinlikte İskit sonrası döneme ait defin kalıntısı tespit edildi. Kenarlarına taş plaka döşenmişti, tavan yapısı yoktu ve yanında eşya olmayan yetişkin bir insan gömülüydü. Defin sırtüstü uzatılmış ve başı da kuzeybatıya çevrilmişti. Kurgan MS II. - MS V. yüzyıllara tarihlendirilmiştir.²

Beliy-Bom II: Bu mezarlık, Beliy-Bom köyünün 2,5-3 km güneydoğusunda Çüy Nehri'nin sol tarafında yer alır. 1980 yılında M. T. Abdulganeyev tarafından bulunmuştur, aynı yıl G. D. Globa Bulan-Kobinsk

¹ A. A. Tişkin, V. V. Gorbunov, "Gorniy Altay v Hunnuskoye Vremya: Kulturno Hronologičeskij analiz Arheologičeskij Materialov (Горный Алтай в хуннское время: культурно хронологический анализ археологических материалов)", *Rossiyskaya Arheologiya*, Sayı 3, 2006, s. 31.

² V. D. Kubarev, P. İ. Şulga, *Pazırıkская Kultura (Kurganı Çui i Ursula) (Пазырыкская культура (курганы Чуи и Урсула)*, Barnaul 2007, s. 182.

kültürüne ait bu mezarlıkta 14 kurgan kazısı gerçekleştirmiştir.³ 1987-1989 yıllarında Yu. T. Mamadakov tarafından kazılar devam ettirildi. Mezarlıkta 20'den fazla kurgan incelendi, bunların çoğu yuvarlak ve taş dolguluydu, dış yapıları birbirine çok yakındı hatta birbirine bitişik olanları vardı. Mezar çukurları tekti ve derin değillerdi (70 cm'e kadar), dikdörtgen şeklindeydi ve kuzeybatı-güneydoğu istikametinde kazılmıştı. Mezar odaları taş plakalarla, bazıları da ağaç kütüklerle kaplanmış, tavanı da aynı şekilde yapılmıştı. Her birinde 1 kişi vardı ve sırtüstü yatırılmışlardı, kafaları da doğuya veya güneye çevrilmişti.⁴ Bazı mezar odalarının tavanında ve mezar odasının arka duvarının köşesinde kafası kurgandaki insanın kafasıyla aynı yöne çevrilmiş ve yan yatırılmış at iskeletleri mevcuttu. Kurganlarda bulunan ok kaplamaları, demir ve kemik ok uçları, savaş bıçakları, hançerler, damga, kemer takımları, metal ve kemikten süs eşyaları, gemler, at koşumlarına ait diğer eşyalar, günlük ev eşyaları, silahlar vs. gibi eşyalardan yola çıkılarak MS II. yüzyıldan-MS IV. yüzyılın ilk yarısına kadar olan döneme ait oldukları tespit edilmiştir.

Booçi: Booçi köyünün kuzeybatısındaki farklı zamanlara ait kurganların bulunduğu mezarlıktır. 1987 yılında Yu. T. Mamadakov başkanlığındaki ekip tarafından 10 civarında kurgan incelenmiştir. Mezar çukurları oval ve dikdörtgen şeklinde, duvarları dik, derinlikleri 60 cm'den fazla değildi. Mezar çukurlarında genellikle taştan yapılmış odalar mevcut olup sırtüstü yatırılmış ve kafası doğuya çevrilmiş bir veya iki ceset tespit edilmiştir. Kompozit yapılı ok parçaları, demir ok uçları, kemerler, süs eşyaları, çeşitli el araçları, günlük eşyalar buluntuları oluşturmuştur. Kurganlar MS II. yy. ile IV. yüzyılın ilk yarısına kadar olan zamana aittir.⁵

Boş-Tuu I: Mezarlık, Malaya İnya köyünün 1,5 km kuzeybatısında yer almaktadır. Mezarlıkta 1,5 ila 16 m çaplarında, 15 ila 50 cm yüksekliklerinde 104 adet taş kurgan tespit edilmiştir. 1988 yılında mezarlığın güney tarafında Mogilnikov ve Surazakov tarafından 6 adet kurgan incelenmiştir.⁶ Aynı yıl Yu.T. Mamadakov başkanlığındaki kazı ekibi tarafından 55 kurgan kazılmıştır. Kurganlar doğu-batı istikametinde hatlar oluşturmaktadır. Cesetler derinlikleri 0,35-1,2 m olan dikdörtgen ve biraz yamuk şekillerdeki dar mezar çukurlarına gömülmüştü ve mezar çukurlarında taştan, ağaçtan ve bazen de taş ve ağaçtan, birisinde ise kütüklerden yapılmış odalar bulunmaktaydı. Ölüler sırtüstü veya yan yatırılmış ve kafaları batı ve doğu istikametlerine çevrilmişti. Bazı mezar odalarının tavanında ve iskeletlerin hemen yanında insanla aynı yöne çevrilmiş at iskeletleri tespit edilmiştir. Yu. T. Mamadakov bu mezarlığın MS II.-IV. yüzyıllara ait olduğunu bildirmektedir. Kurganlarda kompozit yapılı yaylar, demir ve kemik ok uçları, tokalar, küpeler, ahşap eşyalar bulunmuştur.⁷

Bulan-Kobi IV: Mezarlık, İnya köyünün 5,5 km güneyinde, Katun Nehri'nin sol tarafında yer almaktadır. İçerisinde farklı dönemlere ait kurganlar bulunmaktadır. Bunların incelenmesi Yu. T. Mamadakov başkanlığındaki kazı ekibi tarafından 1981 yılında başlamış ve 1983, 1985, 1990 yıllarında devam etmiş ve 69 adet kurgan kazılmıştır. Mezarlığın çevresi taşlarla duvar şeklinde çevrilmişti ve kurganlar birbirine çok yakındı. Dikdörtgen veya hafif yamuk şekildeki mezar çukurları bir veya birden fazlaydı ve genellikle duvarları dik kazılmıştı, çukurlarda taş plakalarla yapılmış odalar mevcuttu. Ölüler sırtüstü yatırılmış ve kafaları da doğuya çevrilmişti. Bazı mezar odalarının tavanlarının üstünde veya ölünün hemen üstünde sırtüstü veya yan yatırılmış ve kafası insanla aynı yöne, doğuya, çevrilmiş at iskeletleri mevcuttu. Bu kurganlardaki buluntuların büyük çoğunluğunu silahlar ve diğer savaş aletleri oluşturmaktaydı. Bununla birlikte kemer takımları, kemik ve metal süs eşyaları, iş araçları, günlük ev eşyaları, at koşum takımları bulunmuştur. Kurganların MS I. yy. ile MS II.-III. yüzyıllara ait olduğu tahmin edilmektedir.⁸

Kara-Koba II: Mezarlık, Kara-Koba köyünden 2 km kuzey-kuzeydoğuda yer almaktadır. V. A. Mogilnikov 1981 yılında Pazırık kültürüne ait 6 kurgan kazmıştır. 6 numaralı kurganda farklı dönemlere ait iki mezar çukuru vardı, birisinde bir çocuğa, diğerinde ise yetişkin bir kadına ait eşyalar bulunmaktaydı. Çok sayıda

³ G. D. Globa, "Raskopki Kurgannogo Mogilnika Belyi-Bom-II (Раскопки курганного могильника Белый-Бом-II)", *Arheologičeskiye İssledovaniya v Gornom Altaye v 1980-1982 godah (Археологические исследования в Горном Алтае в 1980-1982 годах)*, Gorno-Altaysk 1983, s. 116-126.

⁴ Yu. T. Mamadakov, "İssledovaniya v Gornom Altaye (Исследования в Горном Алтае)", *Arheologičeskiye Otkritiya 1985 goda (Археологические открытия 1985 года)*, Moskova 1987a, s. 159.

⁵ Yu. T. Mamadakov, "Avarayniye Raskopki u s. Booçi (Аварийные раскопки у с. Боочи)", *Sohraneniye i İzuçeniye Kulturnogo Naslediya Altayskogo Kraya (Сохранение и изучение культурного наследия Алтайского края)*, Sayı VIII, Barnaul 1997a, s. 150-153.

⁶ V. A. Mogilnikov, A.S. Surazakov, "Raskopki Kurganov Gunnskogo Vremeni u s. Malaya İnya v Gornom Altaye (Раскопки курганов гуннского времени у с. Малая Иня в Горном Алтае)", *Pamyatniki Yevrazii Skifo-Sarmatskoy Epohi (Памятники Евразии скифо-сарматской эпохи)*, Moskova 1995, s. 62-74.

⁷ Yu. T. Mamadakov, *Kultura Naseleniya Tsentralnogo Altaya v Pervoy Polovine I. Tısç. n.e.: Avtoferat (Культура населения Центрального Алтая в первой половине I тыс. н.э.: автореферат)*, Novosibirsk 1990, s. 14-18.

⁸ N. N. Seregin, S. S. Matrenin, *Arheologičeskiye Kompleksi Altaya II v. do n.e. – XI v. n.e.: İstoriya İssledovaniy i Osnovniye Aspekti İnterpretatsi (Археологические комплексы Алтая II в. до н.э. – XI в. н.э.: история исследований и основные аспекты интерпретации)*, Barnaul, Azbuka 2014, s. 125.

TÜRK TARİHİNİN KAYNAKLARI: ALTAY'DA HUN MADDİ KÜLTÜRÜNÜN ARKEOLOJİK KAYNAKLARINA GENEL BİR BAKIŞ

eşya olması bu kurganların tarihini belirlemeyi zorlaştırmıştır fakat MS II.-IV. yüzyıllara ait olduğu tahmin edilmektedir.⁹

Saldyar II: Küçük Yaloman köyünün 6 km kuzeybatısında yer almaktadır. Mezarlıkta birbirine bitişik gruplar hâlinde 100'ün üzerinde kurgan mevcuttur. 1990 yılında V. A. Mogilnikov ve A. S. Surazakov tarafından kuzeydoğu-güneybatı istikametinde dizilmiş 5 kurgan kazıldı. Bunların höyükleri oval şekilde yığma taştan oluşmakta ve yükseklikleri 40 cm, uzunlukları 4,5 m'den meydana gelmekteydi. Kurganların çukurları fazla derin değildi ve dikdörtgen şeklindeydi, çukurlarda taş kabinler mevcuttu. Taş kabinlerde sırtüstü yatırılmış ve kafası güneydoğu istikametine çevrilmiş birer kişi mevcuttu. Buluntular arasında gerdanlıklar vardı. Kurganların MS II.-IV. yüzyıllara ait oldukları tahmin edilmektedir.¹⁰

Sarı-Bel: Kupçegen köyünün 5 km güneydoğusunda yer almaktadır. Mezarlıkta diziler hâlinde 300'den fazla kurgan ve ritüel eser mevcuttur. 1995 yılında V. İ. Soyönov tarafından 4 kurgan ve bir de daire şeklinde taş döşeli ve içinde at gömülü ayin yeri kazılmıştır. Kazı raporları da Soyönov tarafından yayınlanmıştır.¹¹ Bu raporlara göre; kurganların höyükleri oval şekilde taş ve toprak karışımından oluşmakta ve kuzeydoğu-güneybatı istikametinde yer almaktaydı. Her birinde dibe doğru önemli ölçüde genişleyen birer çukur vardı. Çukurlarda taş veya taş-ağaç karışımından oluşmuş birer kabin ve kabinler içerisinde sırtüstü veya hafif yan şekilde yatırılarak kafası kuzeydoğu istikametine çevrilmiş birer kişi bulunmaktaydı. Kabinlerin üzerinde veya çukurun dolgusu arasında kafaları doğu istikametine çevrilmiş at iskeletleri mevcuttu. Bu kazılarda küçük kaşık şeklinde toka, hançer, üç kanatlı ve üç köşeli demir ok uçları, kemer tokası, uçları halka şeklinde birbirine birleşen gem bulunmuştur. Bu kurganların MS II.-MS I. yüzyıllara, Hun dönemine ait oldukları kaydedilmektedir.

Semisart I: Yelo köyünün 4 km güneybatısında, Kara-Bom kayalıklarında yer alan mezarlıkta farklı dönemlere ait kurganlar bulunmaktadır. Burada L. S. Marsadolov başkanlığındaki Ermitaj Sayan-Altay arkeoloji ekibi tarafından incelemeler yapılmış ve kazı raporları da Marsadolov tarafından yayınlanmıştır.¹² Bu döneme ait 18 numaralı eserin kazısı yapılmıştır. Kurgan aşırı derecede çimlenmişti ve fazla derin değildi, çukurda ağaç kabin izlerinin yer aldığı girinti mevcuttu. Kurgan yağmalanmıştı. Burada bulunan demir tokadan kurganın MS II.-V. yüzyıllara ait olduğu anlaşılmaktadır.

Stepuşka I-II: Terkedilmiş Stepuşka köyünün aşağısında yer almaktadır. 2010 yılında Altay Devlet Üniversitesi arkeoloji ekibi tarafından Stepuşka I'de 30 adet kurgan ve ritüel eser* kazılmış, Dağlık Altay Devlet Üniversitesi arkeoloji ekibi tarafından ise 37 kurgan ve 27 ritüel eser olmak üzere 64 kazı yapılmıştır. Kurganlar ve ritüel eserler gruplar hâlinde ve genellikle birbirlerine paralel sıralar hâlinde yer almaktaydılar. Kurganların çukurları birer taneydi ve dikdörtgen şeklinde, hafif yamuk şekilde veya oval şekildeydi. Çukurlar genellikle dik duvarlıydı, bazı kurganlarda ise padboy** mevcuttu. Çukurlarda genellikle taştan yapılmış, bir kısmında ise ağaçtan yapılmış kabinler mevcuttu. Kurganlarda sırtüstü yatırılmış, kafası genellikle doğuya bazılarında ise batıya çevrilmiş birer kişi gömülüydü. Bazılarında insanla birlikte at da gömülmüştü, atlar insanların yanına onlarla aynı seviyede, onlardan bir basamak yukarda veya bir basamak aşağıda olmak üzere farklı düzeylerde gömülmüşlerdi ve genellikle insanın kuzey tarafında yer almaktaydılar. Stepuşka I'deki kurganların büyük bölümünün MS III.-IV. yüzyıllara ait olduğu düşünülmektedir. Stepuşka II mezarlığına ait kazı raporları ise henüz yayınlanmamıştır.¹³

Tuekta: Tuekta köyü civarında yer alan mezarlıkta farklı dönemlere ait kurganlar vardır. 1937 yılında S. V. Kiselev başkanlığındaki kazı ekibi tarafından birkaç tanesi kazıldı. Genellikle taş kabinler mevcuttu, Göktürk

⁹ V. A. Mogilnikov, "Kurganı Kara-Koba-II (Курганы Кара-Коба-II)", *Arheologičeskiye İssleddovaniya v Gornom Altaye v 1980-1983 gg. (Arheologičeskiye İssleddovaniya v Gornom Altaye v 1980-1983 gg.)*, Gorno-Altaysk 1983a, s. 52-89.

¹⁰ V. A. Mogilnikov, A.S. Surazakov, "Raskopki Vtorogo Saldyarskogo Mogilnika (Раскопки Второго Сальдьярского могильника)", *İstočniki po İstorii Respubliki Altay (Источники по истории Республики Алтай)*, Gorno-Altaysk 1997, s. 126-144.

¹¹ V. İ. Soyönov, "Raskopki na Mogilnike Sarı-Bel (Раскопки на могильнике Сары-Бел)", *Drevnosti Altaya: İzvestiya Laboratorii Arheologii (Древности Алтая: Известия лаборатории археологии)*, №4, Gorno-Altaysk 1999, s. 134-152.

¹² L. S. Marsadolov, "Kompleks Arheologičeskih Pamyatnikov v Semisarte na Altaye (Комплекс археологических памятников в Семисарте на Алтае)", *Materialı Sayano-Altayskoy Arheologičeskih Ekspeditsii Gosudersvennogo Ermitaje (Материалы Саяно-Алтайской археологической экспедиции Государственного Эрмитажа)*, Sayı 4, San-Petersburg 2001, s. 42.

* Ritüel Eser: Dinsel bir törenin, bir ayinin veya inançla ilgili herhangi bir uygulamanın yapıldığı yer.

** Padboy: Kurgan çukuru kazıldıktan sonra, kazılan çukurun bir duvarına ölü sığacak kadar bir odacık, bir bölme açılır ve ölü buraya yerleştirildikten sonra ağız da taş, toprak gibi çeşitli malzemelerle kapatılır. Ölünün gömülmesi için gizli bir bölme olarak açılan bu mezar geleneğine padboy adı verilmektedir. Kelimenin kökeni Rusça'dır. Bahaeddin Ögel bir eserinde, mezar çukuru kazıldıktan sonra ölüyü yerleştirmek için yapılan bu ikinci bölmeyi "niş" kelimesiyle tabir etmektedir. Bkz; Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, s. 75.

¹³ Seregin, Matrenin, *Arheologičeskiye Kompleksi Altaya...*, s. 137-138.

dönemine ait büyük kurganların yanında yer alan 2 ve 4 numaralı kurganlarda at iskeleti de tespit edilmiştir. A. A. Gavrilova, boynuz yay kaplamaları bulunduğunu ve Hun dönemine ait olduklarını kaydetmektedir.¹⁴

Ulita: Yelo köyünün 3,5-4 km güneydoğusunda yer alan mezarlıkta, Altay Devlet Üniversitesi kazı ekibi tarafından 1987 yılında 33 kurgan kazılmıştır. Kurganlar hakkında Yu. T. Mamadakov kısa bilgiler vermektedir.¹⁵ İçlerinde 16 ve 25 numaralı kurganlar dikkat çekmektedir, bunların çukurları taş kabine benzer şekilde taş plakalarla kaplanmış, ölüler sırtüstü ve kafaları batı tarafa gelecek şekilde yerleştirilmiştir. Kurgan çukurlarının kuzey duvarları boyunca at iskeletleri yer almaktaydı ve at iskeletleri insan iskeletinden bir basamak yukarıdaydı. Mamadakov, MS III.-IV. yüzyıllara ait olduğunu kaydetmektedir.

Ust-Kojolyu: Kupçegen köyünün kuzeydoğu kenarında yer almaktadır. Kurganlar hakkında V. A. Koçeyev bilgi vermektedir. 1989 yılında Ust-Kojolyu II mezarlığında Pazırık kültürüne ait 3 numaralı kurgan kazılmıştır. Sırtüstü yatırılarak kafası doğuya çevrilmiş bir insan iskeleti mevcuttu ve yanında eşya yoktu. Bu definin II. yüzyıla veya daha sonraki döneme ait olduğu sanılmaktadır. Aynı yıl Ust-Kojolyu IV mezarlığında da farklı zamanlara ait iki defin bulunan bir kurgan kazılmıştır. Yine Pazırık kültürüne ait olan bu 10 numaralı kurgan 1,1 m derinlikteydi ve çukuru taşla kaplanmıştı. Burada sırtüstü uzatılmış ve kafası doğuya çevrilmiş bir iskelet yer almaktaydı. İçinde eşya olmayan bu kurganın MS II.-V. yüzyıllara ait olduğu kaydedilmektedir.¹⁶

Yaloman II: Büyük Yaloman Nehri'nin sağ tarafında yer alan ve içerisinde farklı zamanlara ait kurganlar bulunan mezarlıktır. A. A. Tişkin başkanlığındaki arkeoloji ekibi tarafından 2002-2005 ve 2007-2008 yıllarında mezarlığın batı tarafında ve ortasında 25'in üzerinde kurgan kazılmıştır. Batı taraftaki kurgan grubu kuzeydoğu-güneybatı istikametinde sıralanan birkaç dizi oluşturur. Bunların höyüğü küçüktür ve taş-toprak karışımından meydana gelmektedir, ayrıca çevresinde çember şeklinde dizilmiş taşlardan oluşan bir yapı yer almakta ve bu yapının da altında 1,5 m'ye kadar inen mezar çukurları bulunmaktaydı ve bu yapıların bazılarının yanında küçük taş sütunlar vardı. Kurgan çukurlarında büyük taş kabinler, nadiren ise kütüklerden yapılmış kabinler vardı ve kabinlerin üzerine ise bir veya birkaç at iskeleti yerleştirilmişti. Cesetler sağ tarafı üzerine veya sırtüstü yatırılmış, bacakları hafif bükülmüş veya dümdüz uzatılarak ve kafaları doğuya, güneydoğuya çevrilerek yerleştirilmişti. Orta kısımdakilerin höyükleri 1 metreye kadar yükselmekteydi ve höyüğün çevresinde daire şeklinde birbirine birleşik olarak yerleştirilmiş taşlar yer almaktaydı, kurgan çukurları da taş-toprak karışımıyla doldurulmuştu. Kurganlarda derinliği 1,5 metreden 3 metreye kadar olan dikdörtgen şeklinde çukurlar vardı. Çukurlarda, taş kabinlerden oluşmuş ve tavanı büyük taşlarla kapatılmış bir veya birkaç kabin bulunmaktaydı. Cesetler taş kabinler içinde sırtüstü uzatılmış ve kafaları kuzeybatı istikametine çevrilmişti. Taş kabinlerin taşla kapatılmış tavanları üzerine bir veya birkaç at yerleştirilmişti. Kurganlar ölüyle birlikte gömülen eşyalar bakımından oldukça zengindi. Bol miktarda savaş aletleri, at koşumları, süs eşyaları, günlük ev eşyaları, çeşitli iş aletleri, vahşi hayvan stilinde sanat eserleri mevcuttu. Batı gurubundaki kurganlar MS II.-MS I. yüzyıllara ait olup, merkezde yer alan kurganlar ise MS IV. yüzyılın ikinci yarısı – V. yüzyılın ilk yarısına aittir.¹⁷

1.2. Koş-Ağaç Bölgesindeki Hun Kurganları

Akkol I: Ak-Alaha Nehri'nin sağ tarafında Akkol Nehri'nin ağzından 70-90 m kuzey-kuzeydoğuda yer alır. Mezarlıkta Hun dönemine ait dikdörtgen şeklinde dizilmiş taşlardan oluşan 42 kurgan mevcuttu, bunlar doğu-batı ve kuzeybatı-güneydoğu istikametinde yer almaktaydılar. 1994 yılında V. İ. Molodin¹⁸ başkanlığında dikdörtgen şeklinde bir kurgan kazıldı. Kurganın dış yapısı 3,4x2,1 m büyüklüğünde, 25 cm yüksekliğinde idi. Bu yapının kenar kısmında 1,4 m derinliğinde bir kurgan kazılmıştır. Tavanı desteklemek için bir direk dikilmiş, direk mezar çukurunun dibine yerleştirilerek, etrafına da taşlar konmuştur. Ceset sırtüstü uzatılmış ve kafası da güneye çevrilmişti. Ölünün yanında eşya yoktu. MS III. yüzyıla ait olduğu düşünülmektedir.

Kalcin: Ak-Alaha Nehri'nin sol tarafında yer alan bir mezarlıktır. V. İ. Molodin başkanlığındaki kazı ekibi tarafından 1990 yılında gezi düzenlenmiş, Kalcin VI'da 9 kurgan kazılmıştır. Birisinde erken Hun dönemine ait bir tabaka da mevcuttu. Burada iki tip kurgan vardı. Birinci tipteki kurganların dış yapısı dikdörtgen şeklinde bir veya birkaç tabaka hâlinde döşenmiş taşlardan oluşmaktaydı, mezar çukurları derindi ve çukurların içinde

¹⁴ Gavrilova, *Mogilnik Kudurge kak Istočnik po İstorii Altayskih Plemen...*, s. 87-89.

¹⁵ Mamadakov, *Kultura Naseleniya Tsentralnogo Altaya v Pervoy Polovine I. Tışç. n.e...*, s. 6-20.

¹⁶ V. A. Koçeyev, "Raskopka Gorno-Altayskogo Krajevedçeskogo Museya na Mogilnikah Ust-Kojolyu v 1989 godu (Раскопки Горно-Алтайского Краеведческого музея на могильниках Усть-Кожоло в 1989 году)", *Drevnosti Altaya: İzvestiya Laboratorii Arheologii (Drevnosti Altaya: İzvestiya laboratorii arheologii)*, №12, Gorno-Altaysk 2004, s. 58-70.

¹⁷ Seregin, Matrenin, *Arheologičeskiye Kompleksi Altaya...*, s. 146.

¹⁸ V. İ. Molodin, "Mogilniki Kaljin-6 i Ak-kol-1 na Plosgorye Ukoki ih Kulturno-Hronologičeskaya İnterpretatsiya (Могильники Калджин-6 и Ак-Кол-1 на плоскогорье Укок и их культурно-хронологическая интерпретация)", *Problemi Arheologii, Etnografii, Antropologii sibirii i Sopredelnih Territoriy (Проблемы археологии, этнографии, антропологии Сибири и сопредельных территорий)*, Cilt IV, Novosibirsk 1997a, s. 230-232.

TÜRK TARİHİNİN KAYNAKLARI: ALTAY'DA HUN MADDİ KÜLTÜRÜNÜN ARKEOLOJİK KAYNAKLARINA GENEL BİR BAKIŞ

ağaçtan ve taştan yapılmış mezar odaları, kütükler bulunmaktaydı. İkinci tiptekilerin dış yapısı daire şeklinde döşenmiş taşlardan oluşmaktaydı, mezar çukuru 50 cm olan ve taştan yapılmış mezar odası bulunan kurganlardır. Ölüler ayakları uzatılmış ve sırtüstü yatırılmıştı, kafaları ise batıya çevrilmişti, yalnız birisinde kafası doğuya çevrilerek yerleştirilmişti. 6 numaralı kurgandaki mezar çukurunun dolgusu arasında at iskeletine de rastlanmıştır. Kurganlarda boncuklar, bronz halkalar, akik boncuklu altın telli askı bulunmuştur. Kazı raporu Molodin tarafından 1997 yılında yayınlanmıştır.¹⁹ MS II.-IV. yüzyıllara aittirler. Kalcin VIII'deki 4 numaralı olan da bu döneme aittir. Kurganın dış yapısı 2,5 m çapında dairesel şekildeki taş döşemeden oluşmakta ve 64 cm derinliğindeki mezar çukurunda taştan yapılmış mezar odası bulunmaktaydı. Burada sırtüstü yatırılmış ve kafası batıya çevrilmiş bebek iskeleti mevcuttu. İskeletin yanında eşya yoktu. V. İ. Molodin kurganın MS II. yüzyılın ilk çeyreğine ait olduğunu belirtmektedir.²⁰

Kam-Tıtugem: Kokorya köyü civarındaki Kam-Tıtugem Nehri'nde yer alan mumyalanmış bir cesedin bulunduğu kaya mezarıdır. Kurgan yerli sakinler tarafından keşfedilmiştir. 1990 yılında V.A. Koçeyev tarafından özel olarak incelenmiş ve cesedin deri, kürk elbise giydirilerek ahşap bir tabut içine koyulup, oyulmuş kayanın içine yerleştirildiği sonucuna varılmıştır. Üzerinde yumuşak kumaş ve yün iplikten dikiş izleri olan cesedin mumyalanmış kafasıyla birlikte, kolları ve yanındaki eşyaları (ağaç ve kemik yay kalıntıları, ok sapları, kemik düdük, okluk parçaları, okluk askısı) Kokorya köyü okul müzesinde sergilenmektedir. Kurganın MS III.-V. yüzyıllara ait olduğu düşünülmektedir. Hudyakov, Ebel ve Koçeyev²¹ tarafından yayınlanmıştır.

Kızıl: Tomul dağı tepesinin hemen altında, Koir Nehri'nin 5 km kuzeybatısında dağlar arasındaki aynı isimle anılan Kızıl vadisinde yer almaktadır. Mezarlıkta aşırı derecede çimlerle kaplanmış 30'un üzerinde kurgan bulunmaktadır. 1995 yılında 3 tanesi kazıldı, 3 numaralı kurganda aynı seviyede iki farklı kültür katmanı keşfedildi. Cesetler sırtüstü yatırılmış ve kafaları batı tarafa çevrilmişti. İskeletlerin çevresinde çürümüş ağaç kalıntılarının görülmesi ağaçtan yapılmış kabin olduğunu göstermektedir, aynı zamanda taş plakalar da yer almaktaydı. 1 numaralı kurgan, bulunan eşyaların çeşitliliği açısından dikkat çekmektedir, burada boynuz yay kaplamaları, demir ve kemik ok uçları, demirden yapılmış kemer kancaları, bileği taşı, bıçak, seramik kap bulunmuştur. 2 numaralıda demir bıçak ve taştan yapılmış disk şeklinde bir eşya bulunmuştur. Kurganların MS I. bin yılın ilk yarısına ait oldukları zannedilmektedir.²²

Kızıl-Car I: Ak-Kel Nehri'nin sol tarafında Kızıl-Car vadisinde yer almaktadır. V. A. Mogilnikov başkanlığındaki arkeoloji ekibi tarafından 1977 yılında çalışma yapıldı. İskit dönemine ait 9 numaralı kurganın çukurunda 25 cm derinlikte daha sonraki dönemlere ait ikinci bir katman vardı ve burada sırtüstü uzatılmış ve kafası batı-güneybatı istikametine çevrilmiş 20-25 yaşlarında bir erkek iskeleti mevcuttu. İskeletin yanında dört köşeli demir ok ucu yer almaktaydı. Kurganın MS II. yüzyıl ile IV. yüzyılın ilk yarısına ait olduğu tahmin edilmektedir.²³

Kurayka: Kuray köyünün 2 km kuzeydoğusunda yer almaktadır. Mezarlıkta 100'ün üzerinde kurgan bulunmaktadır. 1994 yılında V. İ. Soyönov başkanlığındaki kazı ekibi tarafından 19 tanesi kazılmıştır. Kazı raporlarının tamamı yayınlanmıştır.²⁴ 2001, 2003 yıllarında İ. Yu. Slyusarenko başkanlığındaki kazı ekibi tarafından ikinci kazılar yapılmıştır. Aynı ekip tarafından 2005-2007 yıllarında mezarlığın kuzeybatı tarafında tahrip edilmiş 6 kurgan daha kazılmıştır. Bunların derinliği 1 metreden fazlaydı ve mezar çukurları oval şekilde olup dibe doğru genişlemekteydi. Mezar çukurlarında kütükler, tavanı tahtayla kaplanmış ağaç mezar odaları ve bazen de taş plakalarla kaplanmış odalar mevcuttu. Ölüler genellikle tek olmakla birlikte, bir yetişkin ve bir çocuktan oluşan iki kişinin gömüldüğü kurganlar da mevcuttu, cesetler sırtüstü, bazen de yan yatırılmış şekildeydiler ve kafaları batı ve kuzeybatı istikametlerine çevrilmişti. Kurganlarda kemik yay kaplamaları, demir

¹⁹ Molodin, "Mogilniki Kaljin-6 i Ak-kol-1...", s. 230-232.

²⁰ V. İ. Molodin, N. V. Polosmak, A. V. Novikov, Ye. S. Bogdanov, İ. Yu. Slyusarenko, D. V. Çeremisın, *Arheologičeskiye Pamyatniki Ploskogorya Ukok (Arheologičeskiye pamyatniki ploskogorya Ukok)*, Novosibirsk 2004, s. 175-177.

²¹ Yu. S. Hudyakov, A. V. Ebel, V. A. Koçeyev, "Nahodka iz Mumifitsirovannogo Pogrebeniya na Reke Kam-Tıtugem v Gornom Altaye (Naходки из мумифицированного погребения на реке Кам-Тыттугем в Горном Алтае)", *İstoriya i kultura Sayano-Altaya: v Proşlom, Nastoyuşet i Buduşet (İstoriya i kultura narodov Sayano-Altaya: v prošlom, nastoyuşem i buduşem)*, Gorno-Altaysk 1998a, s. 21-22.

²² V. A. Koçeyev, A.S. Surazakov, "Arheologičeskiye İssledovaniya v Basseyne r. Koir (Arheologičeskiye issledovaniya v basseyne r. Koir)", *Drevnosti Altaya (Drevnosti Altaya)*, №10, 2003, s. 70-83.

²³ V. A. Mogilnikov, "Kurganı Kızıl-Car-I, VIII - Pamyatnik Pazımskoıy Kulturı Altaya (Kurganı Kızıl-Car-I, VIII - pamyatnik pazımskoıy kulturı Altaya)", *Voprosı Arheologii i Etnografii Gornogo Altaya (Voprosı arheologii i etnografii Gornogo Altaya)*, Gorno-Altaysk 1983b, s. 3-49.

²⁴ V. İ. Soyönov, A. V. Ebel, "İssledovaniya na Mogilnike Kurayka (İssledovaniya na mogilnike Kurayka)", *Drevnosti Altaya: İzvesiyiya Laboratorii Arheologii (Drevnosti Altaya: İzvesiyiya laboratorii arheologii)*, №3, Gorno-Altaysk 1998a, s. 113-135.

hançerler, kayışlarıyla birlikte kemer tokaları, küpe, boncuklar, askılar, bileği taşı, ağaç ve seramik kaplar, elbise parçaları bulunmuştur. Genel olarak MS III.-V. yüzyıllara tarihlendirilirler.²⁵

Tete IV: Kuray stebinde yer almaktadır. 1983 yılında V. D. Kubarev tarafından çalışma yapılmış ve yayınlanmıştır.²⁶ 4 numaralı kurganda Hun dönemine ait ayrı bir katman yer almaktaydı. 40-45 cm derinlikte taş döşeme içinde sırtüstü yatırılmış ve kafası kuzeybatıya çevrilmiş bir çocuk iskeleti yer almaktaydı. Sağ bacağı boyunca kömürleşmiş bir değnek izi vardı. Kafatasının altında ise yeşil renkli boncuk mevcuttu.

1.3. Çemalsk Bölgesindeki Hun Kurganları

Ayrıdaş I: Kuyus köyünün 3 km güneybatısında Ayrıdaş vadisinde yer alır. Katun Nehri'nin sağ tarafındaki vadide iki yüzden fazla arkeolojik eser bulunmaktadır ve çoğu Hun dönemine aittir. A. S. Surazakov başkanlığında 1980'de, 1982'de ve 1984-1990 yılları arasında kazı çalışması yapılmıştır. Kurganların dış yapıları oval şekildedir, 1 m derinlikte ağaçtan, taş ve ağaçtan veya taştan mezar odaları bulunmaktadır. Ölüler genel olarak sırtüstü uzatılmış ve kafası kuzeybatı istikametine çevrilmiştir. Bazılarında aynı istikametlere veya ters taraflara çevrilmiş iki veya ikiden fazla ceset bulunmuştur. Sekiz kurganda mezar çukurunun kuzey tarafına yerleştirilmiş at cesetleri bulunmuştur. Kazılarda silahlar, kemer takımları, süs eşyaları, iş gereçleri, günlük eşyalar tespit edilmiştir. Bu kurganların tarihlendirilmesi konusunda arkeologlar arasında farklılıklar bulunmaktadır. Teterin MS I.-III. yüzyıla,²⁷ Soyönov MS II.-V. yüzyıla,²⁸ Tişkin ve Gorbunov MS II.-IV. yüzyıllara tarihlendirmektedir.²⁹

Biyke: Elenda köyünden 8 km uzaklıkta, Biyke Nehri'nin ağzından 500 m kuzeydoğuda yer alır. A. A. Tişkin başkanlığındaki Altay Devlet Üniversitesi Biyke kazı ekibi Bulan-Kobinsk kültürüne ait 16 numaralı kurganı kazdı. Kurgan 3,5 m çapındaydı ve höyüğü 40 cm yüksekliğinde 3 kat taş yığınının oluşmaktaydı. Mezar çukuru dikdörtgen şeklinde, 2,45x1,67 m büyüklüğünde ve derinliği 40 cm idi. Mezar çukuru ve tavanı taş plakalardan oluşmaktaydı. Bu taştan mezar odasının içinde sırtüstü yatırılmış, kafası kuzeye çevrilmiş bir yaşlı erkek iskeleti yer almaktaydı. Cesedin yanında hiç eşya yoktu. MS II.-IV. yüzyıllara ait olduğu düşünülmektedir.³⁰

Bike I: Bike ve Çoburak nehirleri arasında, Pazırık kültürünün batı tarafında yer alır. Bu mezarlıkta 100'den fazla farklı zamanlara ait kurgan bulunmaktadır. 1988-1990 yıllarında V. D. Kubarev, S. M. Kireyev, D. V. Çeremisin tarafından Hun dönemine ait 19 kurgan incelenmiş ve kazı raporu da Kubarev, Kireyev, Çeremisin tarafından yayınlanmıştır.³¹ Taş dolgudan oluşan bu kurganların mezar çukurları oval şekildedir. Birisinin mezar çukurunda taştan yapılmış bölme ve içinde de kafatası ve ayak iskeletleri mevcuttu. Ancak çoğunun mezar odası basit şekildedir. Çocukların ve gençlerin cesetleri sırtüstü yatırılmış, ayakları uzatılmış veya ayakları toplanmış şekildedir, kafaları doğuya bazen de batıya çevrilmişti. Cesetlerin birçoğunun ayakları kesilmişti. Kazılarda genel olarak süs eşyaları ve elbise parçaları (kemer tokaları, bronz ve taş plakalar, askılar, küpeler, boncuklar), bazılarında ise günlük eşyalar (bıçaklar, seramik kaplar) bulunmuştur. Bu kurganların III.-IV. yüzyıllara ait oldukları düşünülmektedir.

Çoba: Yelanda köyünün 15 km güneydoğusunda yer almaktadır. Dağlık Altay Devlet Üniversitesi tarafından 1989 yılında Çoba V mezarlığında 4 kurgan kazılmış, bulunan materyallerden Bulan-Kobinsk kültürüne ait oldukları anlaşılmıştır. 1992 yılında Çoba VI mezarlığında da kazılar yapılmıştır. Buradaki Hun-Sien-Pi dönemine ait 2 numaralı kurgan çember şeklinde olup 5x6 m büyüklüğündedir. Kurgan çukurunda 80 cm aşağıda taş döşeme mevcut olup, içinde sırtüstü uzatılmış ve kafası batıya çevrilmiş bir insan iskeleti vardı. İskeletin yanında ise altın folyo parçaları ve kemik iğne yer almaktaydı.³²

²⁵ Seregin, Matrenin, *Arheologičeskiye Kompleksi Altaya...*, s. 133.

²⁶ Kubarev, Şulga, *Pazırıkskaya Kultura (Kurgan Çui i Ursula)*, s. 65.

²⁷ Yu. V. Teterin, "Grivni Gunno-Sarmatskoj Epojı Yujnoj Sibiri (Гривны гунно-сарматской эпохи Южной Сибири)", *Drevnosti Altaya: İzvestiya Laboratorii Arheologii (Древности Алтай: Известия лаборатории археологии)*, №6, Gorno-Altaysk 2001, s. 107-115.

²⁸ V. İ. Soyönov, *Pogrebalny Obrad Naseleniya Gornogo Altaya v Gunno-Sarmatskoj Epojı: Avtořefarat (Погребальный обряд населения Горного Алтая в гунно-сарматскую эпоху: Автореферат)*, Barnaul 1997, s. 19.

²⁹ A. A. Tişkin, A. A. Gorbunov, *Kompleks Arheologičeskih Pamyatnikov v Doline r. Biyke (Комплекс археологических памятников в долине р. Бийке)*, Barnaul 2005a, s. 160-163.

³⁰ A. A. Tişkin, T. V. Tişkina, "Rezultati Arheologičeskogo İssledovaniya Kurgannogo Mogilnika Biyke v Gornom Altaye (Rezultaty arheologičeskogo issledovaniya kurgannogo mogilnika Bıyke v Gornom Altaye)", *Gornıy Altay i Rossiya – 240 let (Горный Алтай и Россия – 240 лет)*, Gorno-Altaysk 1996, s. 34-38.

³¹ V. D. Kubarev, S. M. Kireyev, D. V. Çeremisin, "Kurganı Uroçışe Bike (Kurganı uruçışıa Bıke)", *Arheologičeskiye İssledovaniya na Katunı (Археологические исследования на Катуні)*, Novosibirsk 1990, s. 43-95.

³² O. V. Larin, V. A. Koçeyev, "Mogilnik Çoba VI na Sredney Katunı (Могильник Чоба-VI на Средней Катуні)", *Sohraneniye i İzuçeniye Kulturnogo Naslediya Altayskogo Kraya (Сохранение и изучение культурного наследия Алтайского края)*, Barnaul 1999, s. 161-163.

**TÜRK TARİHİNİN KAYNAKLARI: ALTAY'DA HUN MADDİ KÜLTÜRÜNÜN
ARKEOLOJİK KAYNAKLARINA GENEL BİR BAKIŞ**

Dyalyan: Oroktoy Nehri'nin ağzından 3 km güneydoğuda yer almaktadır. 1989-1990 yıllarında Yu. V. Teterin başkanlığındaki kazı ekibi tarafından 34 civarında kurgan sayılmış ve 9 tanesinin kazısı yapılmıştır. Kurganlar küçük taş yığınlarından (küçük taş höyüklerden) oluşmaktadır, mezar çukurları dik duvarlı veya dibe doğru genişlemekteydi, uzunlukları 3-4 m ve derinlikleri de 1,5 m'ye kadardı. Mezar odaları taş ve ağaç kaplamalardan, tavanları ise kütük ve ağaçtan oluşmaktaydı. Genellikle mezar odalarının güneydoğu kısmında yan veya karın üzerine yatırılmış ve kafası da insanlarınkiyle aynı yöne çevrilmiş at iskeletleri yer almaktaydı. Definle birlikte boynuzdan yapılmış yay kaplamaları, kemik ve demir ok uçları, hançerler, bıçaklar, kılıç, kemer takımları, kemik tarak, küpeler, şerit plakalar, gemler, zırhlanmış sert eyerler, ata vurmak için yapılmış sopalar, dizgin takımları, ağaç kaplar ve diğer eşyalar bulunmuştur. Bunların MS IV.-V. yüzyıllara ait olduğu düşünülmektedir.³³

Karban I: Kuyus köyünün 1,5 km aşağısında yer almaktadır. Mezarlık 1983 yılında M. T. Abdulganayev tarafından keşfedildi ve 1989-1990 yıllarında kazıldı. MS II.-IV. yüzyıllara ait 21 kurgan açığa çıkarıldı. Oval şekilde yığılmış taşlardan oluşan kurganlar 3,5 m'ye kadar büyümekte, yükseklikleri ise 20-30 cm arasında değişmekteydi ve kuzey-güney istikametinde dizilmişlerdi. Mezar çukurları fazla derin değildi 50 cm'ye kadardı, dikdörtgen veya biraz yamuk şekildeydi, çukurlarda ince taş plakalardan yapılmış mezar odaları bulunmaktaydı ve bu mezar odalarının bazılarının tavanları da kapatılmıştı ancak 2 kurganın mezar çukurunda kenarları biçilmiş kütükler de bulunmuştu. Bunların dışında minyatür anıt mezar da bulunmuştur. Kurganlara sırtüstü yatırılmış ve kafaları kuzey-kuzeybatı istikametlerine çevrilmiş şekilde birer kişi gömülmüştü. Bulunan eşyalar arasında ise boynuzdan yay kaplamaları, demir ve kemik ok uçları, savaş bıçakları, hançerler, farklı kemer takımları; boncuklar, küpeler, askılar gibi süs eşyaları ve elbise takımları; bıçak, bileği taşı, rende gibi gereçler; kemik borular ve gem parçaları yer almaktadır. Kazı raporları yayınlanmamıştır.³⁴

Kızık-Telan II: Kuyus köyünün 4-5 km güneydoğusunda Kızık-Telan vadisinde yer almaktadır. Burada A. S. Surazakov tarafından inceleme yapılmıştır. 1980 yılında erken İskit dönemine ait 2 numaralı kurgan kazılmıştır. Aynı kurganın güney tarafında Bulan-Kobinsk kültürüne ait ikinci bir çukur keşfedilmiştir, bu çukurun ölçüleri 1,68x0,56 m ve yüksekliği de 40 cm idi, duvarı ve tavanı taşla kaplanmış dar bir taş kabin mevcuttu. Bu taş kabinin içinde kafası güneydoğuya çevrilmiş bir iskelet yer almaktaydı. İskeletle birlikte demir kemer tokası ve ince küçük boru bulunmuştur. A. S. Surazakov, MS I. bin yılın ilk yarısına ait olduğunu ve Ayrıca I kurganı ile zamandaş olduğunu kaydetmektedir.³⁵

Kok-Edigan: Edigan köyüne 2 km uzaklıkta yer almaktadır. 1995-1999 yılları arasında Yu. S. Hudyakov başkanlığında Pazırık kültürüne ait olan 11 kurgan kazılmıştır. 5, 12, 14 numaralı kurganlarda Hun-Cungar ve Orta çağ dönemlerine ait birden fazla katman keşfedilmiştir.³⁶

Kor-Kobi I: Kuyus köyünün 1,7 km kuzey batısında yer almaktadır. 1989 yılında 1 numaralı kurganda Afanasyevo kültürüne ait bir katman keşfedilmiştir. Kurganda taş plakalarla yapılmış mezar odası mevcuttu ve 40 cm derinlikteydi, bu taş mezar odasının güneybatı tarafında ise erken İskit dönemine ait ikinci bir katman mevcuttu. Yapılan incelemede ölünün sırtüstü uzatıldığı ve kafasının da kuzeybatı istikametine çevrildiği gözlenmiştir. Bu eserin kazısını yapan O.V. Larin onun MS I. bin yıla ait olduğunu kaydetmektedir.³⁷

Titkesken VI: Yelenda köyünün 2 km güneyinde yer alan, farklı dönemlere ait kurganlar içeren mezarlıktır. 1989 yılında Altay Devlet Üniversitesi arkeoloji ekibi tarafından mezarlığın güney tarafında bulunan Hun dönemine ait 6 kurgan kazılmıştır. Kurganların höyükleri oval şekilde yığılmış taşlardan oluşmaktaydı ve çapları 4,5 m'ye kadardı. Kurganların çukurları dar dikdörtgen şeklinde, duvarları dik, derinlikleri 50 cm'ye kadardı ve sadece birisinde taş ve ağaçtan yapılmış kabin mevcuttu, diğerleri sıradan çukurlardı. İnsan iskeletleri sırtüstü yatırılmış ve kafaları batıya çevrilmişti. Kazılarda boynuz yay kaplamaları, kemik ve demir ok uçları,

³³ Yu. V. Teterin, "Mogilnik Dyalyan Noviy Pamyatnik Predturkskogo Vremeni Gornogo Altaya (Mogilnik Dyalyan-novyy pamyatnik predturkskogo vremeni Gornogo Altaya)", *Problemi Hronologii i Periodizatsii Arheologicheskikh Pamyatnikov Yujnoy Sibiri (Problemy khronologii i periodizatsii arheologicheskikh pamyatnikov Yuzhnoy Sibiri)*, Barnaul 1991a, s. 155-157.

³⁴ Seregin, Matrenin, *Arheologicheskii Kompleksi Altaya...*, s. 129-130.

³⁵ A. S. Surazakov, "Kızık-Telan-II (Kызык-Телань-II)", *Drevnosti Altaya: İzvesiya Laboratorii Arheologii (Drevnosti Altaya: İzvestiya laboratorii arheologii)*, №6, Gorno-Altaysk 2001, s. 70-72.

³⁶ Yu. S. Hudyakov, Yu.S. Mironov, "Raskopki Kurganov Pazırıkskoy Kulturi na Pamyatnikah Kok-Edigan i Tyangıs-Tıt v 1999 g. (Раскопки курганов пазырыкской культуры на памятниках Кок-Эдиган и Тянгис-Тыт в 1999 г.)", *Problemi Arheologii, Einologii i Antropologii Sibiri i Sopredel'nykh Territoriy (Problemy arheologii, etnografii i antropologii Sibiri i sopredel'nykh territoriy)*, Cilt V, Novosibirsk 1999, s. 537-541.

³⁷ Seregin, Matrenin, *Arheologicheskii Kompleksi Altaya...*, s. 132-133.

kemik borucuklar, kemer tokaları, boncuklar, bıçak ve iğ bulunmuştur. Bu grup MS II-IV. yüzyıllara tarihlendirilmiştir.³⁸

Tyangıs-Tıt: Edigan köyünden 2 km uzaklıkta yer almaktadır. Yu. S. Hudyakov başkanlığındaki arkeoloji ekibi tarafından 1988 yılında kazı çalışması yapılmıştır. 2 numaralı kurganda Bulan-Kobinsk kültürüne ait ikinci bir cesede rastlanmıştır. İskit dönemi kurganının üzerine ikinci bir katman olarak yetişkin bir insan sırtüstü yatırılarak ve kafası batıya çevrilerek gömülmüştür. Ölüyle birlikte 2 adet demir toka, okluk kancası, demir plaka, boynuz yay kaplaması parçaları bulunmuştur. Kurgan MS III-IV. yüzyıllara tarihlendirilmiştir. Kazı raporları yayınlanmamıştır.³⁹

Ulug-Çoltuh I: Edigan köyünün 800 m batısında yer almaktadır. Mezarlık 1998 yılında keşfedildi ve 2001, 2002, 2003, 2005 yıllarında Yu. S. Hudyakov başkanlığında kazılar yapıldı. Mezarlıkta bulunan 75 kurganın 50'den fazlası kazıldı, kurganlar Hun dönemine ait oval şeklindeki taş höyüklerden oluşmaktaydı ve kuzeydoğu-güneybatı istikametinde sıralar oluşturmaktaydılar. Her birinde dik duvarlı birer çukur mevcuttu ve derinlikleri 70 cm'den azdı. Çukurlarda taştan, ağaçtan, taş ve ağaç karışımından kabinler, dikeyine yerleştirilmiş taş plakalar, kaya parçaları vardı. Ölüler sırtüstü yatırılmış ve kafaları da doğu istikametine çevrilmişti. 19 numaralı kurganda yüzükoyun yatırılmış bir erkek iskeleti mevcuttu. Bulunan eşyalar ise çok sayıda kompozit yapılı yaylardan, demir ve kemik ok uçlarından, savaş bıçaklarından, hançerlerden, kemer takımlarından, çeşitli aletlerden, süs eşyalarından oluşmaktaydı. MS III-IV. yüzyıllara ait oldukları kaydedilmektedir.⁴⁰

Ust-Biyke III: Yelanda köyünün 6,5 km güneydoğusunda yer almaktadır. 1997 yılında A. A. Tişkin başkanlığındaki kazı ekibi tarafından 4 numaralı kurgan kazıldı. Kurganın çukuru dikdörtgen şeklindeydi, içindeki insan iskeleti sırtüstü yatırılmış ve kafası da güneybatı istikametine çevrilmişti. İskeletin yanında boynuz kaplamalı kompozit yapılı yay, demir ve kemik ok uçları, savaş bıçağı, kemer tokası, bronz levhalar, gem, boynuz makara ve boru, biz, bileği taşı, bıçak ve boncuk bulunmuştur. A. A. Tişkin ve V. V. Gorbunov⁴¹ tarafından kazı raporları yayınlanmıştır.

Ust-Edigan: Edigan Nehri'nin ağzından 3 km güneyde yer almaktadır. 1988-1994 yılları içinde Yu. S. Hudyakov başkanlığında Hun dönemine ait 69 kurgan kazılmış ve kazı raporları da Hudyakov⁴² tarafından yayınlanmıştır. Yaklaşık 10 tanesi MS I. bin yıla aittir. İki hariç hepsinde dikdörtgen veya oval şekilde birer çukur, diğer 2 kurganda ise 2 mezar çukuru tespit edilmiştir. Cesetler genellikle taş, bazen ise ağaç kabinlere yerleştirilmiş, kabinlerin tavanı da aynı şekilde taş ve ağaçla kapatılmıştı, bazılarında ise cesedin başucuna ve ayakucuna dik şekilde taş plaka yerleştirilmişti. Bir kısmının mezar çukurunda hiçbir yapı yoktu. Ölüler sırtüstü veya yan yatırılmış, ayakları hafif toplanmış veya tamamen bükülmüş, bazen de dümdüz uzatılmış şekilde yerleştirilmişti. Cesetlerin kafaları ise genellikle doğu ve batı istikametlerine çevrilmişti. Bazı erkek ve kadın iskeletlerinin ayaklarının üzerinde ve aynı şekilde yanlarında kafası insanınkiyle aynı istikamete çevrilmiş at iskeletleri mevcuttu. Kurganlarda boynuz yay kaplamaları, erken dönemlere ait demir ve kemik ok uçları, demir hançerler, kılıç parçası, kemer takımları, kemerler, küçük kaşık şeklinde tokalar, delikli tokalar, kemik tokalar, bronz aynalar, bıçaklar, seramik kaplar, gem, çok sayıda süs eşyası, seramik ve ağaç eşyalar bulunmuştur. MS II-MS II. yüzyıllara ait oldukları kaydedilir.

Verh-Yelanda II (Yukarı-Yelanda II): Yelanda köyünden 500-700 m doğuda yer almaktadır. 1987 yılında Altay Devlet Üniversitesi tarafından 3,4 m çapındaki, 20 cm yükseklikte tek sıra taş dizilerek oluşturulmuş 10 numaralı kurgan kazılmıştır. Dikdörtgen şeklinde 2x0,9 m ölçüsünde ve 42 cm derinliğinde olan bu kurganda sırtüstü yatırılmış ve kafası kuzey-kuzeybatı istikametine çevrilmiş bir erkek iskeleti yer almaktaydı. Başucuna ve ayakucuna, taş plakalar yerleştirilmişti. İskeletin yanında yay, demir ok uçları, kemer

³⁸ Seregin, Matrenin, *Arheologičeskiye Kompleksi Altaya...*, s. 139.

³⁹ Seregin, Matrenin, *Arheologičeskiye Kompleksi Altaya...*, s. 139-140.

⁴⁰ Seregin, Matrenin, *Arheologičeskiye Kompleksi Altaya...*, s. 140-141.

⁴¹ Tişkin, Gorbunov, *Kompleks Arheologičeskih Pamyatnikov v Doline r. Biyke*, s. 140-143.

⁴² Yu. S. Hudyakov, "Paleodemografičeskiye Aspekti İzuceniya Mogilnika Ust-Edigan (Палеодемографические аспекты изучения могильника Усть-Эдиган)", *Paleodemografiya i Migratsionniye Protsessi v Zapadnoy Sibiri v Drevnosti i Srednevekovye (Палеодемогрaфия и миграционные процессы в Западной Сибири в древности и средневековье)*, Barnaul 19946, s. 134-136; Yu.S. Hudyakov, "Noviye Nahodki Hunnskogo Vremeni iz Mogilnika Ust-Edigan v Gornom Altae (Новые находки хуннского времени из могильника Усть-Эдиган в Горном Алтае)", *Istočniki po İstorii Respubliki Altay (Источники по истории Республики Алтай)*, Gorno-Altaysk 1997b, s. 145-155; Yu. S. Hudyakov, "Raskopki Mogilnika Ust-Edigan v 1990 godu (Раскопки могильника Усть-Эдиган в 1990 году)", *Voprosi Arheologii Severnoy i Tsentralnoy Azii (Вопросы археологии Северной и Центральной Азии)*, Kemerovo 1998, s. 160-206.

TÜRK TARİHİNİN KAYNAKLARI: ALTAY'DA HUN MADDİ KÜLTÜRÜNÜN ARKEOLOJİK KAYNAKLARINA GENEL BİR BAKIŞ

takımları, bıçak, dairesel süsleri olan boynuzdan nesnelere yer almaktaydı. Kurganın MS II. yy. - IV. yüzyılın ilk yarısına ait olduğu çıkan eşyalardan anlaşılmaktadır.⁴³

1.4. Ulagan Bölgesindeki Hun Kurganları

Balıktıyul: Büyük Ulagan'ın sağ kıyısında Balıktıyul Nehri'nin birleştiği yerden yukarıda, Pazırık bölgesinin 2 km güneybatısında yer alır. 1967 yılında S. S. Sorokin başkanlığında 225 ve 227 numaralı kurganlar kazılmış ve kazı raporları da Sorokin⁴⁴ tarafından yayınlanmıştır. Bunların höyükleri 5 ve 7 m çaplarındaki taş dolgudan oluşmaktaydı, yüksekliği 30 ve 40 cm idi. İkisinde de tek ceset mevcut olup mezar çukurları dikdörtgen şeklindeydi ve 2,5-3 m derinlikteydiler. Sırtüstü yatırılan kadın ve erkek cesetlerinin bulunduğu yerde ağaç kütükler mevcuttu ve cesetlerin kafaları doğuya çevrilmişti. Demir ok uçları, hançerler, kemer takımları, bronz kazan, ağaç kap ve ağaç bardak, yarım daire şeklinde bronz plaka, boncuklar ve birtakım diğer eşyalar buluntular arasında yer almaktaydı. Kurganların MS I. bin yılın ikinci çeyreğine ait olduğu düşünülmektedir.

Kok-Paş: Çulışman ve Başkaus nehirlerinin birleştiği yerde bulunmaktadır. Günümüzde dahi ölü gömülen mezarlıkta neolitik çağdan günümüze kadar her döneme ait 328 adet kurgan ve mezar bulunmaktadır, mezarlığın kuzey ve güney kısımlarında yer alan 151 yapı kurgandır. Kurganların büyük bölümü doğu-batı istikametinde sıralanmaktadır. 1983-1987 yılları arasında A. S. Vasyutin başkanlığında 43 kurgan kazıldı, bunlardan 22'si mezarlığın güney tarafında, 21'i kuzey tarafında bulunmaktaydı. Bunlar dikdörtgen şeklinde dizilmiş taşlardan ve çok katmanlı yığma taştan, aynı zamanda daire şeklinde taş döşemelerden meydana gelmekteydiler. Mezar çukurları ise dik duvarlı, dikdörtgen ve oval şekilde olup, kuzey-güney istikametinde kazılmıştı. Her birine birer kişi gömülmüştü, çukurlar farklı derinlikteydi, mezar odaları genellikle taş döşemelerden oluşmaktaydı ve bazılarının tavanı yoktu, bazıları ise ağaç döşemelerden oluşmaktaydı. 43 numaralı kurganda bir köşede ölü yakma adetine rastlanılmıştı. Bulunan eşyalar arasında kemik yay kaplamaları, bıçaklar, kılıçlar, demir ve kemik ok uçları, zırh plakaları, avcı kemeri ve diğer kemer takımları, şerit plakalar, askılar, demir kazan parçaları ve diğer birtakım eşyalar yer almaktadır. Genel görüşe göre MS III.-V. yüzyıllara aittirler.⁴⁵

Koo I: Koo köyünün 1 km aşağısında Çulışman Nehri'nin sağ tarafında yer alan ve 115 kurgandan oluşan mezarlıktır. 1980'li yıllarda A. S. Vasyutin, V. N. Yelin, A. M. Miklaşeviç tarafından kazılar yapılmıştır.⁴⁶

Pazırık: Balıktıyul Nehri'nin Büyük Ulagan Nehri'ne döküldüğü yerden 2 km kuzeydoğuda yer almaktadır. 1949 yılında S. İ. Rudenko ve A. A. Gavrilova tarafından Pazırık-6 numaralı kurgan kazılmış, 20-49 yaş aralığında, sırtüstü yatırılmış ve kafası güney-güneybatı istikametine çevrilmiş bir erkek cesedi bulunmuştur. Cesedin yanında kemik ve demir ok uçları, bıçaklar, tokalar bulunmuştur. Gavrilova, MS II.-IV. yüzyıllara ait olduğunu kaydetmektedir.⁴⁷ 1967 yılında S. S. Sorokin, beşinci Pazırık kurganının yanında yer alan Hun dönemine ait 2 kurgan kazmıştır. Bunlar oval şekilde döşenmiş taşlardan oluşmaktaydı ve doğu-batı istikametinde yer almaktaydı, içlerinde taş kabinler vardı ve kabinlerde sırtüstü yatırılarak kafası doğuya çevrilmiş birer kişi gömülüydü. 23 numaralı kurganda küçük bronz şerit plakalar, 24 numaralı kurganda klasik Hun tipi bileşik yapıya yay ve küçük kaşık şeklinde toka bulunmuştur. S. S. Sorokin, bunların MS I. bin yılın ikinci çeyreğine ait olduklarını kaydetmektedir.⁴⁸ 1985, 1988, 1989 yıllarında Rusya Kemerovo Devlet Üniversitesi arkeoloji ekibi tarafından mezarlığın kuzey ve güney taraflarında Hun dönemine ait 3 kurgan daha kazıldı. Bunların höyükleri yığma taştan oluşmakla birlikte birisi dört köşe hâlinde taş dizilerek yapılmıştı, çukurları fazla derin değildi ve çukurlarda taş kabinler mevcuttu. Cesetler sırtüstü yatırılmıştı ve kafaları doğuya çevrilmişti. Kurganlarda bıçak ve okluk kancası bulunmuştur. A. A. Tişkin ve V.V. Gorbunov tarafından 23 ve 24 numaralı kurganların MS II. yüzyıl - MS I. yüzyıllara ait oldukları kaydedilmektedir.⁴⁹

1.5. Ust-Koks Bölgesindeki Hun Kurganları

Çendek: Çendek köyünün güneydoğu kenarında yer almaktadır. Mezarlıkta farklı dönemlere ait 60'dan fazla eser mevcuttur ve büyük çoğunluğu Bulan-Kobinsk kültürüne aittir. Mezarlığın ortasında ve doğu tarafında Hun-Sien-Pi dönemine ait 2 grup kurgan vardır. Dağlık Altay Devlet Üniversitesi tarafından mezarlığın ortasında yer alan 26 tanesi kazılmıştır. Bunlar taş dolgudan oluşmaktaydı ve çukurları oval şeklinde olup fazla derin değildi. Ölüler sırtüstü uzatılmış ve kafaları batı ve kuzeybatı istikametlerine çevrilmişti. 4 kurganda

⁴³ Seregin, Matrenin, *Arheologičeskiye Kompleksi Altaya...*, s. 125-126.

⁴⁴ S. S. Sorokin, "Pogrebeniya Epohi Velikogo Pereceleniya Narodov v Rayone Pazırıka (Pogrebeniya epohi velikogo pereseleniya narodov v rayone Pazyryka)", *ASGE (ACT)*, Sayı 18, 1977, s. 57-67.

⁴⁵ Seregin, Matrenin, *Arheologičeskiye Kompleksi Altaya...*, s. 131.

⁴⁶ Gavrilova, *Mogilnik Kudurğe kak Istočnik po İstorii Altayskih Plemen...*, s. 11.

⁴⁷ Gavrilova, *Mogilnik Kudurğe kak Istočnik po İstorii Altayskih Plemen...*, s. 4-6.

⁴⁸ Sorokin, "Pogrebeniya Epohi Velikogo Pereceleniya Narodov v Rayone Pazırıka", s. 57-67.

⁴⁹ Seregin, Matrenin, *Arheologičeskiye Kompleksi Altaya...*, s. 135-136.

insandan bir basamak üstte, yanında veya ayrı bir çukurda yan yatırılmış ve kafası batıya çevrilmiş at iskeletleri de tespit edilmiştir. 7 kurganda ise çukur yoktu ve anıt mezar özelliği taşımaktaydı. Mezarlığın ortasında yer alan 7 kurganın höyükleri taş ve toprak karışımından oluşmaktaydı ve içinde taş kabin olanlar daha derindi. Buradaki cesetler sırtüstü yatırılmış ve ayakları uzatılmış veya hafif toplanmış şekildeydi, kafaları da doğu istikametine çevrilmişti. Bu kurganlardan birisinin taş kabini üzerinde kafası doğuya çevrilmiş bir at iskeleti mevcuttu. Kazılarda genel olarak zırh parçaları, ayna parçaları, küçük kaşık şeklinde kemik toka, farklı tiplerde tokalar, bileşik yapılı yay parçaları, süs eşyaları bulunmuştur. Doğudaki kurganlarla orta kısımdaki kurganlar birbirlerinden farklı zamanlara aittir, Soyenov ve Ebel⁵⁰ tarafından doğudakiler MS II.-I. yüzyıllara, orta kısımdakiler MS III.-V. yüzyıllara tarihlendirilmiştir.

Katanda I: Katanda köyünde Küçük Katanda Nehri'nin sol tarafında yer almakta olup, 1865 yılında V. V. Radlov tarafından 8 tanesi kazılmıştır fakat kurganlar hakkında Zaharov⁵¹ ve Gavrilova⁵² bilgi vermektedir. Yüksekliği 50 cm olan 5 ve 7 numaralı kurganların çukurları dikdörtgen şeklindeydi, derinlikleri 1,35 m idi ve birer tane insan iskeleti mevcuttu. Bu iskeletlerin güney tarafında insandan bir basamak yukarıda yan yatırılmış ve kafaları batıya çevrilmiş birkaç at bulunmuştur. 6 m çapında ve 70 cm yüksekliğinde höyüğü olan 8 numaralı kurgan ise ölçüleri bakımından farklıdır, kurgandaki doğuya çevrilmiş at iskeleti ve yetişkin bir insana ait geçeden elbise kalıntıları anıt mezar olduğunu göstermektedir. Kazılarda demir mızrak ve ok uçları, boynuz yay kaplamaları, gem, kemer takımları, bronz kemer tokaları, askılar, küpeler, yüzük, bileği taşı gibi eşyalar çıkarılmıştır. Genel olarak MS IV.-V. yüzyıllara ait oldukları düşünülmektedir.

Katanda III: Katanda köyünden 7-8 km kuzeybatıda Katanda Nehri'nin sağ tarafında yer almaktadır. 1984 yılında burada Altay Devlet Üniversitesi tarafından Pazırık kültürüne ait 3 kurgan kazıldı. Bunlardan 9 numaralı olanda ikinci bir defin olarak Hun kurganı vardı. İnsan, oval bir mezar çukurunda kuzeydoğu-güneybatı istikametinde sırtüstü uzatılmış ve kafası kuzeydoğuya çevrilmişti. Onunla birlikte boynuz bir boru, kemik ve demir ok uçları, bıçak ve diğer birtakım eşyalar bulunmuştur. Bunlar MS I. yy.- MS II.-III. yüzyıla aittir.⁵³

Koksa: Katun nehrinin kollarından biri olan Koksa Nehri'nin kıyısında yer almaktadır. 1925 yılında S. İ. Rudenko başkanlığındaki arkeoloji ekibi tarafından 1 numaralı kurgan kazılmış, Hun-Cungar dönemine ait defin izlerine rastlanmıştır. Kurganın fazla derin olmayan çukurunda kafası doğuya çevrilmiş bir insan iskeleti ve yanında da bir at bulunmuştur. Demir kılıç, kemik yay kaplamaları, demir ok uçları, boynuzdan zırh plakaları, kemik düdükler, nakışlı kemik borucuklar bulunan diğer eşyalardır. Kazı raporu yayınlanmamıştır.⁵⁴

Yukarı Uymon: Yukarı Uymon köyünün batı tarafında yer almaktadır. Mezarlığın ortasında erken demir devrine ait birkaç düzine kurgan topluluğu vardır. İlk kazılar Koçeyev ve Kireyev tarafından 1980 yılında yapıldı ve eşya bulunmayan ama at iskeletleri olan 4 adet kurgan kazıldı.⁵⁵ 1991, 1992, 1995, 1999, 2003, 2004 yıllarında Soyönov başkanlığında kazılar gerçekleştirildi. Şimdiye kadar bu mezarlıkta 40'ın üzerinde kurgan kazılmıştır. Bunlar oval şekilde taş höyüklerden oluşmaktaydı ve doğu-batı, kuzeybatı-güneydoğu istikametinde yer almaktaydılar. Çukurları dibe doğru genişlemekte veya padboy yer almaktaydı, taş veya ağaçtan yapılmış mezar odaları mevcuttu ve bu odaların tavanları da aynı malzemelerle kapatılmıştı. Ölüler sırtüstü yatırılmış ve kafaları da batı ve kuzeybatı istikametine çevrilmişti. Kurganların çoğunda insan iskeletiyle aynı seviyede veya ondan bir üst seviyede at iskeletleri yer almaktaydı ve kafaları insanlarınkiyle aynı yöne çevrilmişti. Buradaki arkeolojik buluntular arasında yayların kemik kaplamaları, demir ve kemik ok uçları, kılıç, zırh plakaları, demir

⁵⁰ Soyönov, Ebel, *Kurganı Gunno-Sarmatskoy Epohi na Verhнем Katuni...*, s. 54-60.

⁵¹ A. A. Zaharov, "Materialy po Arheologii Sibiri (Raskopki V.V. Radlova v 1965 g.) (Материалы по археологии Сибири (раскопки В.В. Радлова в 1965 г.)", *Trudy GIM (Труды ГИМ)*, Sayı 1, 1926, s. 71-106.

⁵² A. A. Gavrilova, *Mogilnik Kudırge kak Istoçnik po İstorii Altayskih Plemen (Могильник Кудырге как источник по истории алтайских племен)*, Moskova, Leningrad 1965, s. 54-60.

⁵³ Yu. T. Mamadakov, "Аварийные раскопки могильника Катанда-3 (Аварийные раскопки могильника Катанда-3)", *Problemi Ohrani, İzuçeniya i İspolzovaniya Kulturnogo Naslediya Altaya (Проблемы охраны, изучения и использования культурного наследия Алтая)*, Barnaul 1995, s. 125-131.

⁵⁴ Gavrilova, *Mogilnik Kudırge kak Istoçnik po İstorii Altayskih Plemen...*, s. 54-60.

⁵⁵ V. İ. Soyönov, V. İ. Ebel, *Kurganı Gunno-Sarmatskoy Epohi na Verhнем Katuni (Курганы гунно-сарматской эпохи на Верхней Катуні)*, Gorno-Altaysk 1992, s. 19-20.

TÜRK TARİHİNİN KAYNAKLARI: ALTAY'DA HUN MADDİ KÜLTÜRÜNÜN ARKEOLOJİK KAYNAKLARINA GENEL BİR BAKIŞ

bıçaklar, çeşitli kemer parçaları, at koşumları, çok sayıda el sanatları, günlük ev eşyaları, süs eşyaları mevcuttur.⁵⁶ MS IV.-V. yüzyıllara ait oldukları düşünülmektedir.

1.6.Ust-Kan Bölgesindeki Hun Kurganları

Yabogan III: Ust-Kan köyünün 4 km doğusundaki Sarı-Kobi'da yer alır, Yabogan ve Kırılık nehirlerinin birleştiği yere yakındır. 1991'de bu mezarlıktaki bir sıra hâlinde dizili 6 kurgan kazılmıştır. Bunlardan 5'inde ikinci bir tabaka olarak Hun-Sien-Pi dönemine ait 9 mezar bulunmuştur. Cesetler çukurlardaki saptırmalara, bazen de taş döşemenin içine gömülmüştür. İskeletler genellikle sırtüstü yatırılmış ve kafaları da doğuya çevrilmişti. Kazılarda kompozit yapılı yay, demir kemer tokası, bıçak, boynuz borucuk, seramik parçaları bulunmuştur, bulunan eşyaların neredeyse tamamı 2 numaralı kurgandaki 1. definden elde edilmiştir. Genel olarak MS II.-IV. yüzyıllara ait oldukları kaydedilmektedir.⁵⁷

1.7. Mayma Bölgesindeki Hun Kurganları

Çultukov Log I: Manjerok köyü civarında yer almaktadır. A.P. Borodovskiy başkanlığındaki arkeoloji ekibi tarafından Hun-Sien-Pi dönemine ait 9 kurgan (59, 60, 61, 62, 63, 67, 70, 73, 86) kazıldı. Dış yapıları oval şekilde dizilmiş taşlardan oluşmaktaydı ve kurgan çukurları 50 cm'ye kadardı. Çukurlarda özel yapılar yoktu ve cesetler sırtüstü yatırılarak kafaları doğu, kuzeydoğu, batı, kuzeybatı, güneybatı istikametlerine çevrilmişti. Sadece 2 kurganda ölüyle birlikte eşya gömülmüştü, bu eşyalar; bronz şerit plakalar, oynar başlıklı kancası olan demir toka, bezekli seramik kaplar idi. Kurganlar MS II.-V. yüzyıllara aittir.⁵⁸

Mayma VII: Mayma köyü civarında yer almaktadır. A. P. Borodovskiy⁵⁹ başkanlığındaki kazı ekibi tarafından toprak höyükli 87 numaralı kurgan incelenmiş, tek bir kişinin gömülmesi adetine rastlanmıştır. Kurganda bir başlığa ait gümüş şerit plaka, iki adet demir toka, demir bıçak bulunmuştur. Bulunan eşyalardan yola çıkılarak MS II.-V. yüzyıllara ait olduğu tahmin edilmektedir.

Ust-Muni I: Muni köyünün güney tarafında yer almaktadır. Burada A.P. Borodovskiy tarafından 3,5 m çapında bir kurgan kazıldı. Kurganda sırtüstü uzatılmış, kafası güneydoğuya çevrilmiş bir insan iskeleti mevcuttu. İskeletle birlikte demir ok uçları, kemer tokası, bıçak, boynuz yay kaplaması, bronz plaka ve iki adet çürümüş demir eşya vardı. MS I. yüzyıla ait olduğu düşünülmektedir.⁶⁰

2. Rusya Altay Bölgesindeki Hun Kurganları

Uroçişe Balçikova III: Rusya Altay bölgesi Çarış ilçesinde Sentelek Nehri vadisinde yer alan mezarlıktır. P.İ. Şulga başkanlığındaki Sentelek arkeoloji ekibi tarafından 2000 yılında birkaç kurgan kazıldı. Bunlardan 5 ve 6 numaralı kurganlar Sien-Pi dönemine aittir. Bunların çukurları fazla derin değildi ve sırtüstü yatırılmış, kafaları kuzeydoğuya çevrilmiş birer kişi gömülüydü. Kurganlarda MS III.-V. yüzyıllara ait 3 tane demir ok ucu vardı.⁶¹

3. Kazakistan Altaylarındaki Hun Kurganları

Berel: Mezarlık, Kazakistan Cumhuriyeti, Doğu Kazakistan bölgesi Koton-Karagayskiy ilçesinde, Buhtarma Nehri'nin sağ tarafında Berel Nehri'nin birleştiği yerden 6 km aşağıdadır. 1865 yılında V.V. Radlov tarafından bu mezarlıkta 3 küçük kurgan açıldı ve birisinde iskelet yoktu. 2 numaralı kurgan 6 m çapında, 1,5 m yüksekliğinde ve 3 numaralı kurgan 10 m çapında, 2 m yüksekliğindeydi, Büyük Berel kurganının kuzeydoğu ve batı tarafında yer alıyorlardı. Mezar çukurları dikdörtgen şeklindeydi ve derindi. 2 numaralı kurganda 1 adet, 3 numaralı kurganda ise 3 adet doğu tarafa çevrilmiş ve iskeletleri mevcuttu. Kurganlarda sırtüstü yatırılmış birer adet insan iskeleti vardı ve bunlar da doğu istikametine çevrilmişti. Demir ve kemik ok uçları, kılıçlar, savaş bıçakları, zırh plakaları, gemler, dizgin takımları ve diğer eşyalar buluntular arasındaydı. Bunları MS IV.-V.

⁵⁶ Soyõnov, Ebel, *Kurganı Gunno-Sarmatskoy Epohi na Verhнем Katuni...*, s. 19-20; V.İ. Soyõnov, S. V. Trifanova, T. A. Vdovina, M. A. Çerepanov, "Raskopki Pogrebeniy Gunno-Sarmatskoy Epohi na Mogilnike Verh-Uymon v 2003-2004 gg. (Раскопки погребений гунно-сарматской эпохи на могильнике Верх-Уймон в 2003–2004 гг.)", *Sohraneniye i İzuçeniye Kulturnogo Naslediya Altaya (Сохранение и изучение культурного наследия Алтая)*, Sayı XIV, 2005, s. 169-171; V. İ. Soyõnov, S. V. Trifanova, "İspolzovaniye Yestestvennonauçnih metodov pri Uziçenii Arheologičeskih Materialov iz Pogrebeniy Mogilnika Verh-Uymon (Использование естественнонаучных методов при изучении археологических материалов из погребений могильника Верх-Уймон)", *Drevniye i Srednevekoviyе Koçevniki Tsentralnoy Azii (Древние и средневековые кочевники Центральной Азии)*, Barnaul, Azbuka, 2008, s. 194-196.

⁵⁷ Seregin, Matrenin, *Arheologičeskiye Kompleksi Altaya...*, s. 145-146.

⁵⁸ Borodovskiy, Borodovskaya, *Arheologičeskiye Pamyatniki Dolim Nijney Katuni...*, s. 56-57.

⁵⁹ A. P. Borodovskiy, Ye. L. Borodovskaya, *Arheologičeskiye Pamyatniki Dolim Nijney Katuni v Epohu Paleometalla (Археологические памятники долины нижней Катуні в эпоху палеометалла)*, Novosibirsk 2013, s. 56.

⁶⁰ Borodovskiy, Borodovskaya, *Arheologičeskiye Pamyatniki Dolim Nijney Katuni...*, s. 56-57.

⁶¹ P. İ. Şulga, V. V. Gorbunov, "Fragment Dospeha iz Turkskogo Kenotafa v Doline r. Sentelek (Фрагмент доспеха из тюркского кенотафа в долине р. Сентелек)", *Materiali po Voennoy Arheologii Altaya i Sopredelnih Territoriy (Материалы по военной археологии Алтая и сопредельных территорий)*, Barbaul 2002, s. 112-130.

yüzyıla tarihlendirenler olduğu gibi farklı dönemlere tarihlendirenler de vardır.⁶² Bu üçü dışında bir de büyük Berel kurganı vardı, bu da aynı tarihte Radlov tarafından kazılmıştı. Karaçam kütükleriyle yapılmış mezar odasında 16 tane at iskeleti yer almaktaydı. Kurganda demir kını olan kılıç, gümüş eşyalar da yer almaktaydı.⁶³

SONUÇ

Kurganlar, yerleşim yerleri, kaya resimleri gibi arkeolojik eserler ve kalıntılar sayesinde maddi kültüre ait önemli bilgiler elde edilmektedir. Bununla birlikte bulunan eşyalara, eşyaların tipine, desenine, yapı maddesine, yapım tekniğine, kurgana yerleştirilme tarzına, yerleştirildiği yere dayanarak, kurgan içindeki envanterlerin düzenini göz önüne alarak günlük yaşam tarzı hakkında, dini inanışlar ve ritüeller hakkında çok değerli verilere ulaşılmaktadır. Kültür tarihinin açıklanmasında arkeolojik kazılar ve kalıntılar önemli bir kaynak rolü görmekte, kültür tarihinin birçok yönünü açıklığa kavuşturmaktadır.

Kültürel Özellikler: Yukarıda, Altay bölgesindeki Hun dönemine ait onlarca mezarlık ve bu mezarlıklarda yer alan yüzlerce kurgan hakkında kısa ve genel bilgiler vermeye çalıştık. Bu kurganların kültürel özelliklerini incelediğimizde Türk kültüründeki kurgan geleneğinin genel özelliklerini görmekteyiz. Bu özelliklerin en başında bir kurgan yapma geleneği görülmektedir. Bu yapı taş veya toprak dolgudan oluşmakta, dikdörtgen veya oval şekilde kendini göstermektedir. Göktürk dönemi de dahil olmak üzere Türk kültüründeki defin geleneğinde sıkça rastladığımız insanla birlikte atın gömülmesi adetine, yukarıda saydığımız 200'ün üzerindeki kurganda rastlanmıştır. Bu çalışmada ele alınan kurganlardaki insan definleri genellikle sırtüstü yatırılmış ve kurganlardaki insanların kafaları da genellikle doğu istikametine çevrilmiştir. Bununla birlikte farklı tarzlardaki istisnaları da vardır, örneğin; yan yatırılarak gömülmüş ya da kafası batı, kuzey, güney veya diğer istikametlere çevrilerek gömülmüş olanlar gibi. Bu istisnaların sebebi şimdiye kadar açıklığa kavuşturulamamıştır. Kurganların tamamında görülen ortak noktalardan birisi: taş plakalardan, kütüklerden veya taş-ağaç karışımından yapılmış bir mezar odasının bulunmasıdır. Bir diğer ortak nokta at gömülü olan kurganlardaki atların tamamının insan iskeletinin kafasıyla aynı yöne çevrilmiş olmasıdır. Örneğin; kafası doğuya çevrilen bir insanın yanına at gömülmüşse atın kafası da doğuya çevrilmiştir. Kurganlardaki atlar birkaç istisna dışında kurgan odasının kuzey tarafına yerleştirilmiştir. Atların ayakları karnına doğru bükülerek yan yatırılmış vaziyette yerleştirilmiştir. İnsan cesetlerinin yanına ise kemikten, demirden yapılmış ok uçları, yay kalıntıları (Mamadakov'un Bulan-Kobi IV mezarlığında sıklıkla rastladığı ve Hunlara özgü dediği ok uçları ve yay kalıntılarıdır.⁶⁴), çeşitli savaş aletleri, süs eşyaları, altından ve gümüşten yapılmış değerli eşyalar, kap-kacak türü eşyalar yerleştirilmiştir. Türk kültüründeki, insanın atı ve eşyalarıyla birlikte gömülmesi adetini kurganlarda izleyebilmekteyiz.

Dönemin Adlandırılması ve Aidiyet Meselesi: Bu konu hakkında çalışmanın giriş kısmında bahsetmiştik ve çalışmanın sonunda tekrar ele alacağımızı kaydetmiştik. Altay bölgesindeki MS III. - MS V. yüzyılları kapsayan bu dönem hakkında arkeologlar arasında bir fikir birliği yoktur. Hudyakov⁶⁵, daha çok Hun dönemi tabirini kullanırken (son eserlerinde Bulan-Kobinsk ismine de yer vermiştir), V.İ. Soyönov, A.V. Ebel gibi arkeologlar Hun-Sarmat dönemi⁶⁶ tabirini kullanmakta, Yu. T. Mamadakov, A. A. Tişkin, V. V. Gorbunov gibi arkeologlar da Bulan-Kobinsk kültürü⁶⁷ ismini kullanmaktadırlar. Böylece bir adlandırma sorunu ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan Bulan-Kobinsk adı son zamanlarda yaygınlaşmış ve Altay'ın MS III. yüzyıl ile MS V. yüzyıla kadarki dönemine bir bütün hâlinde bu isim verilmeye başlanmıştır. Daha açık ifadeyle Altay'da Hun hâkimiyetinin başladığı tarihten Göktürk dönemine kadarki zamana bu isim verilmiştir. Bulan-Kobinsk ismi ise İnya köyü yakınlarında Katun Nehri kıyısında bulunan Bulan-Kobi adındaki kurgan gurubundan gelmektedir. Kültüre ismini veren bu kurgan gurubunun kazılarının 1990 yılında tamamlandığını yukarıda kaydetmiştik. Bu vesileyle Bulan-Kobinsk isminin yakın zamanda ortaya çıktığını ve son zamanlarda kullanılmaya başladığını tekrar kaydedelim. Kaynaklarda bu adın kullanılmış olmasından dolayı biz de metin içerisinde bazı yerlerde kullandığımız kaynaktaki ismini değiştirmeden Bulan-Kobinsk olarak aktardık. Böylece Bulan-Kobinsk adı literatürde yeni bir isim olarak, daha önce kullanılan Hun dönemi, Hun-Sarmat dönemi, Hun-Siyen-pi dönemi,

⁶² N. N. Seregin, S. S. Matrenin, *Arheologičeskiye Kompleksi Altaya II v. do n.e. – XI v. n.e.: İstoriya İssledovaniy i Osnovniye Aspekti Interpretatsi (Arheolojik kompleksi Altaya II v. do n.e. – XI v. n.e.: istoriya issledovaniy i osnovniye aspekty interpretatsii)*, Barnaul, Azbuka 2014, s. 122.

⁶³ Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, s. 71-72.

⁶⁴ Yu. T. Mamadakov, "Noviye Materiali Gunno-Sarmatskogo Vremeni v Gornom-Altaye (Новые материалы гунно-сарматского времени в Горном Алтае)", *Altay v Epohu Kamna i Rannego Metalla (Altay v epohu kamna i rannego metalla)*, Barnaul 1985, s. 182,186.

⁶⁵ Yu. S. Hudyakov, "Problema Genezisa Kulturi Hunnskogo Vremeni v Gornom-Altaye (Проблема генезиса культуры хуннского времени в горном алтае)", *Drevnosti Altaya. İzvestiya Laboratorii Arheologii (Древности Алтай. Известия лаборатории археологии)*, Dağlık-Altay 1998, s. 91-92.

⁶⁶ Soyönov, *Pogrebalnyi Obrad Naseleniya Gornogo Altaya v Gunno-Sarmatskoju Epohu...*; Soyönov, Ebel, *Kurganı Gunno-Sarmatskoju Epohi na Verhnem Katuni...*

⁶⁷ Mamadakov, *Kultura Naseleniya Tsentralnogo Altaya...*; Tişkin, Gorbunov, "Gorniy Altay v Hunnuskoye Vremya...", s. 31-40.

TÜRK TARİHİNİN KAYNAKLARI: ALTAY'DA HUN MADDİ KÜLTÜRÜNÜN ARKEOLOJİK KAYNAKLARINA GENEL BİR BAKIŞ

Hun-Sarmat-Siyenpi-Cungar dönemleri gibi adlandırmaların yerini almaya başlamıştır. Bununla birlikte başında “Hun” adının bulunduğu ve az önce kaydettiğimiz isimler de hâlen çalışmalarda kullanılmaya devam etmektedir. Bu durumda hangi isim kullanılmalıdır? Bu döneme ne ad verilmelidir?

Bu bölgenin bahsi geçen zaman aralığına sahip tarihi bir arka planı vardır ve tarihi gerçeklikte bu devir Hun dönemi olarak kayıtlara geçmiştir. Altay, bu dönemde Hun Devleti sınırları içerisinde yer almaktaydı bu sebeple bazı arkeologlar ve bilim adamları haklı olarak Hun dönemi tabirini kullanmışlardır veya kullandıkları isimlendirmelerden “Hun” adını çıkaramamışlardır. Kaldı ki, Bulan-Kobinsk kültürü adı altında maddi eşyalar tarif edilirken “Hunlara özgü ok uçları”, “Hunlara özgü yaylar” gibi terimler sıklıkla kullanılır. Örneğin Mamadakov, Bulan-Kobı IV mezarlığındaki ok uçlarını ve yayları anlatırken Hunlara özgü olduklarını da dile getirir. Diğer taraftan bu dönem hakkında çok değerli bilgiler veren ve dönemin yazılı kaynakları olan Çin yıllıkları asla göz ardı edilmemelidir. Zira, Hun Devleti'nin Mete Han zamanında bu bölgeye hâkim olduğunu Çin yıllıkları açıkça kaydetmektedir.⁶⁸ Çin arşivlerinin bize aktardığı bilgilerden Mete Han'ın Çin İmparatoru'na MS 176'da bir mektup yazdığı ve bu mektubunda “Kuzeydeki yay çekebilen bütün kavimlerin tek bir ailede birleştikleri” kaydedilmekteydi.⁶⁹ Bu kuzey sınırı Baykal Gölü'nden Ob ve İrtiş nehirlerine uzanan hattır ve Altayları içerisine almaktadır, bu vesileyle Türk kavimlerinin tek bir devlet çatısı altında birleştikleri de yine kaynaklarda geçmektedir.⁷⁰

Bu sebeple, gerek dönemin yazılı kaynaklarındaki tarihî gerçekliği dolayısıyla gerekse yansıttığı kültürel özelliklerden dolayı çalışmamızın başlığında “Hun” ismini kullanmayı tercih ettik ve bu devri Hun Dönemi olarak ele aldık. Hun Devleti'nin ise bir Türk Devleti olduğunu yine az önce verdiğimiz Çin yıllıklarından faydalanılarak kaleme alınmış kaynaklar bize bildirmektedir.

Altay'ın bahsi geçen Hun dönemi kendisinden önceki dönemden de bağımsız değildir. Bulan-Kobı IV mezarlığında A. R. Kim tarafından yapılan antropolojik incelemeler Bulan-Kobinsk kültürüyle İskit dönemine ait Pazırık halkının birbirine çok yakın olduğunu ortaya koymuştur.⁷¹ Bu durum ise Pazırık ile Bulan-Kobinsk kültürünün genetik olarak birbiriyle bağlantılı olduğunu göstermektedir. Bu konuda Mamadakov da Bulan-Kobı kurganlarında bulunan ok uçlarının Baykal çevresindeki MS I.-MS I. yüzyıllara ait Hun ok uçlarıyla aynı olduklarını belirtmektedir.⁷² Ayrıca Bulan-Kobı'da bulunan bazı yay kalıntılarının da şekil itibarı ile Kara-Hol'daki, Kokel'deki, Baykal çevresindeki Hun yaylarıyla benzer olduklarını kaydetmektedir.⁷³ Mamadakov, Bulan-Kobı IV mezarlığındaki ahşap kapların, Pazırık'taki ahşap kaplarla oldukça benzer olduklarını da kaydetmektedir. Bulan-Kobı kurganlarındaki kültürel özelliklerle İskit dönemine ait Pazırık kurganlarındaki kültürel özellikleri karşılaştırarak bu ikisi arasında bağlantı kurar.⁷⁴

Hudyakov ise İskit ve Hun arasındaki bağların Ust-Edigan kurganlarında daha iyi izlendiğini dile getirir. O, Ust-Edigan kurganlarının Bulan-Kobinsk kültürünün (Altay'da Hun dönemi) ilk aşamasını oluşturduğunu söyleyerek, Ust-Edigan kurganlarının bazılarının yapısı ve kültürel özelliklerinden kısaca bahseder ve sonra bu kurganların geç İskit dönemi ve erken Hun dönemi kurganlarında görülen özellikleri taşıdığını kaydeder. Hudyakov'a göre Ust-Edigan kurganları İskit döneminin Hun dönemine dönüşüm sürecini yansıtmaktadır. Ona göre Ust-Edigan'daki bu değişim süreci MS III. yüzyıldan sonra Orta Asya'ya ve Altaylara hâkim olan Hun Devleti'nin kurulması ile alakalıdır.⁷⁵ Böylece hem İskit dönemi ile Hun dönemi arasındaki kültürel bağları kurar hem de Hunların bu tarihlerde Altay'a hâkim olduğunu teyit eder.

Gerek Çin yıllıkları, gerekse arkeolojik kaynaklardan elde ettiğimiz sonuçlar, çalışmada ele aldığımız kurganların Hun dönemiyle alakalı olduğunu ortaya koymaktadır. Ele alınan kurganlardaki tarihsel sürecin MS V. yüzyıla kadar uzaması ise Hun Devleti yıkıldıktan sonra, burada Hunlardan kalan bakiyelerin varlıklarını devam ettirmesiyle alakalıdır. Zaten MS V. yüzyıla kadar uzanan kurganlardaki kültürel özellikler de MS II. yüzyıllardaki kurganlarla aynıdır. Bu vesileyle, çeşitli isimlendirmelere rağmen çalışmamızı bir bütün olarak

⁶⁸ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000, s. 57-70; Salim Koca, “Büyük Hun Devleti”, *Türkler I*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 688-709.

⁶⁹ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, s. 441.

⁷⁰ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 61.

⁷¹ A. R. Kim, “Rasogenetiçeskiye Svyazi Naseleniya Gornogo-Altaya v Pervoy Polovine I. Tıs. n.e. (Rasogenetiçeskie svyazi naseleniya Gornogo Altaya v pervoy polovine I tys.n.e.)”, *Turkologiya-1988 (Turkologiya-88)*, Frunze 1988, s. 581.

⁷² Yu. T. Mamadakov, “Noviye Materiali Gunno-Sarmatskogo Vremeni v Gornom-Altaye (Novye materialy gunno-sarmatskogo vremeni v Gornom Altaye)”, *Altay v Epohu Kamna i Rannego Metalla (Altay v epohu kamna i rannego metalla)*, Barnaul 1985, s. 182.

⁷³ Mamadakov, “Noviye Materiali Gunno-Sarmatskogo Vremeni v Gornom-Altaye”, s. 186.

⁷⁴ Mamadakov, “Noviye Materiali Gunno-Sarmatskogo Vremeni v Gornom-Altaye”, s. 189.

⁷⁵ Yu. S. Hudyakov, “Problema Genezisa Kulturi Hunnskogo Vremeni v Gornom-Altaye (Problema genezisa kultury hunnskogo vremeni v gornom altaye)”, *Drevnosti Altaya. Izvestiya Laboratorii Arheologii (Drevnosti Altaya. Izvestiya laboratorii arheologii)*, Dağlık-Altay 1998, s. 91-92.

Hun dönemi adıyla ele aldık ve bu döneme ait maddi kültür kalıntılarını, bu kalıntılardan elde edilen kültürel özellikleri, dönemin arkeolojik kaynaklarını bir nebze de olsa anlatmaya çalıştık.

KAYNAKÇA

BORODOVSKİY, A. P., BORODOVSKAYA, Ye. L., *Arheologičeskiye Pamyatniki Dolini Nijney Katuni v Epohu Paleometalla (Археологические памятники долины нижней Катунь в эпоху палеометалла)*, Novosibirsk 2013.

GAVRİLOVA, A. A., *Mogilnik Kudırge kak Istočnik po İstorii Altayskih Plemen (Могильник Кудыргэ как источник по истории алтайских племен)*, Moskova, Leningrad 1965.

GLOBA, G. D., “Raskopki Kurgannogo Mogilnika Beliy-Bom-II (Глоба Г.Д. Раскопки курганного могильника Белый-Бом-II)”, *Arheologičeskiye İssledovaniya v Gornom Altaye v 1980-1982 godah (Археологические исследования в Горном Алтае в 1980–1982 годах)*, Gorno-Altaysk 1983, s. 116-126.

HUDYAKOV, Yu. S., “Noviye Nahodki Hunnskogo Vremeni iz Mogilnika Ust-Edigan v Gornom Altaye (Новые находки хуннского времени из могильника Усть-Эдиган в Горном Алтае)”, *İstočniki po İstorii Respubliki Altay (Источники по истории Республики Алтай)*, Gorno-Altaysk 1997b, s. 145-155.

HUDYAKOV, Yu. S., “Paleodemografičeskiye Aspekti İzuçeniya Mogilnika Ust-Edigan (Палеодемографические аспекты изучения могильника Усть-Эдиган)”, *Paleodemografiya i Migratsionniye Protsessi v Zapadnoy Sibiri v Drevnosti i Srednevekovye (Палеодемография и миграционные процессы в Западной Сибири в древности и средневековье)*, Barnaul 1994b, s. 134-136.

HUDYAKOV, Yu. S., “Problema Genezisa Kulturi Hunnskogo Vremeni v Gornom-Altaye (Проблема генезиса культуры хуннского времени в горном алтае)”, *Drevnosti Altaya. İzvestiya Laboratorii Arheologii 3 (Древности Алтай. Известия лаборатории археологии №3)*, Dağlık-Altay 1998, s. 89-103.

HUDYAKOV, Yu. S., “Raskopki Mogilnika Ust-Edigan v 1990 godu (Раскопки могильника Усть-Эдиган в 1990 году)”, *Voprosi Arheologii Severnoy i Tsentralnoy Azii (Вопросы археологии Северной и Центральной Азии)*, Kemerovo 1998, s. 160-206.

HUDYAKOV, Yu. S., EBEL, A. V., KOÇEYEV, V. A., “Nahodki iz Mumifitsirovannogo Pogrebeniya na Reke Kam-Tittugem v Gornom Altaye (Находки из мумифицированного погребения на реке Кам-Тыттугем в Горном Алтае)”, *İstoriya i Kultura Sayano-Altaya: v Proşlom, Nastoyaçem i Buduşem (История и культура народов Саяно-Алтая: в прошлом, настоящем и будущем)*, Gorno-Altaysk 1998a.

HUDYAKOV, Yu. S., MİRONOV, Yu. S., “Raskopki Kurganov Pazırıksoy Kulturi na Pamyatnikah Kok-Edigan i Tyangis-Tıt v 1999 g. (Раскопки курганов пазырыкской культуры на памятниках Кок-Эдиган и Тянгис-Тыт в 1999 г.)”, *Problemi Arheologii, Etnologii i Antropologii Sibiri i Sopredelnh Territoriy (Проблемы археологии, этнографии и антропологии Сибири и сопредельных территорий)*, Cilt V, Novosibirsk 1999, s. 537-541.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000.

KİM, A. R., “Rasogenetičeskiye Svyazi Naseleniya Gornogo-Altaya v Pervoy Polovine I. Tıs. n.e. (Расогенетические связи населения Горного Алтая в первой половине I тыс.н.э.)”, *Turkologiya-1988 (Туркология-88)*, Frunze 1988.

KOCA, Salim, “Büyük Hun Devleti”, *Türkler I*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 688-709.

KOÇEYEV, V. A., “Raskopka Gorno-Altayskogo Kraevedçeskogo Museya na Mogilnikah Ust-Kojolyu v 1989 godu (Раскопка Горно-Алтайского Краеведческого музея на могильниках Усть-Кожолу в 1989 году)”, *Drevnosti Altaya: İzvestiya Laboratorii Arheologii (Древности Алтай: Известия лаборатории археологии)*, №12, Gorno-Altaysk 2004, s. 58-70.

KOÇEYEV, V. A., SURAZAKOV, A. S., “Arheologičeskiye İssledovaniya v Basseyne r. Koir (Археологические исследования в бассейне р. Коир)”, *Drevnosti Altaya (Древности Алтай)*, №10, 2003, s. 70-83.

KUBAREV, V. D., KİREYEV, S. M., ÇEREMİSİN, D. V., “Kurganı Uroçişe Bıke (Курганы урочища Бике)”, *Arheologičeskiye İssledovaniya na Katuni (Археологические исследования на Катунь)*, Novosibirsk 1990, s. 43-95.

**TÜRK TARİHİNİN KAYNAKLARI: ALTAY'DA HUN MADDİ KÜLTÜRÜNÜN
ARKEOLOJİK KAYNAKLARINA GENEL BİR BAKIŞ**

KUBAREV, V. D., ŞULGA, P. İ., *Pazırıkская Kultura (Kurganı Çui i Ursula) (Пазырыкская культура (курганы Чуи и Урсула))*, Barnaul 2007.

LARİN, O. V., KOÇEYEV, V. A., “Mogilnik Çoba VI na Sredney Katuni (Могильник Чоба-VI на Средней Катуни)”, *Sohraneniye i İzuçeniye Kulturnogo Naslediya Altayskogo Kraya (Сохранение и изучение культурного наследия Алтайского края)*, Barnaul 1999, s. 161-163.

MAMADAKOV, Yu. T., “Avariyniye Raskopki Mogilnika Katanda-3 (Аварийные раскопки могильника Катанда-3)”, *Problemi Ohrani, İzuçeniya i İspolzovaniya Kulturnogo Naslediya Altaya (Проблемы охраны, изучения и использования культурного наследия Алтай)*, Barnaul, 1995, s. 125-131.

MAMADAKOV, Yu. T., “Avarayniye Raskopki u s. Booçi (Аварийные раскопки у с. Боочи)”, *Sohraneniye i İzuçeniye Kulturnogo Naslediya Altayskogo Kraya (Сохранение и изучение культурного наследия Алтайского края)*, Sayı VIII, Barnaul 1997a, s. 150–153.

MAMADAKOV, Yu. T., “İssledovaniya v Gornom Altaye (Исследования в Горном Алтае)”, *Arheologičeskiye Otkritiya 1985 goda (Археологические открытия 1985 года)*, Moskova, 1987a.

MAMADAKOV, Yu. T., *Kultura Naseleniya Tsentralnogo Altaya v Pervoy Polovine I Tısq. n.e.: Avtoreferat (Культура населения Центрального Алтая в первой половине I тыс. н.э.: авторефер)*, Novosibirsk 1990.

MAMADAKOV, Yu. T., “Noviye Materialı Gunno-Sarmatskogo Vremeni v Gornom-Altaye (Новые материалы гунно-сарматского времени в Горном Алтае)”, *Altay v Epohu Kamna i Rannego Metalla (Алтай в эпоху камня и раннего металла)*, Barnaul, 1985, s. 173-192.

MARSADOLOV, L. S. , “Kompleks Arheologičeskih Pamyatnikov v Semisarte na Altaye (Комплекс археологических памятников в Семисарте на Алтае)”, *Materialı Sayano-Altayskoy Arheologičeskih Ekspeditsii Gosuderstvennogo Ermitaje (Материалы Саяно-Алтайской археологической экспедиции Государственного Эрмитажа)*, Sayı 4, San-Petersburg 2001.

MOĞİLNİKOV, V. A., “Kurganı Kara-Koba-II (Курганы Кара-Коба-II)”, *Arheologičeskiye İssleddovaniya v Gornom Altaye v 1980-1983 gg. (Археологические исследования в Горном Алтае в 1980–1983 гг.)*, Gorno-Altaysk 1983a, s. 52-89.

MOĞİLNİKOV, V. A., “Kurganı Kızıl-Car-I, VIII - Pamyatnik Pazırıksoy Kulturı Altaya (Курганы Кызыл-Джар-I, VIII - памятник пазырыкской культуры Алтая)”, *Voprosı Arheologii i Etnografii Gornogo Altaya (Вопросы археологии и этнографии Горного Алтая)*, Gorno-Altaysk 1983b, s. 3-49.

MOĞİLNİKOV, V. A., SURAZAKOV, A.S. , “Raskopki Kurganov Gunnskogo Vremeni u s. Malaya İnya v Gornom Altaye (Раскопки курганов гуннского времени у с. Малая Иня в Горном Алтае)”, *Pamyatniki Yevrazii Skifo-Sarmatskoy Epohi (Памятники Евразии скифо-сарматской эпохи)*, Moskova 1995, s. 62-74.

MOĞİLNİKOV, V. A., SURAZAKOV, A.S. , “Raskopki Vtorogo Saldyarskogo Mogilnika (Раскопки Второго Сальдьярского могильника)”, *İstocniki po İstorii Respubliki Altay (Источники по истории Республики Алтай)*, Gorno-Altaysk 1997, s. 126-144.

MOLODİN, V. İ., “Mogilniki Kaljin-6 i Ak-kol-1 na Plosgorye Ukoki ih Kulturno-Hronologičeskaya İnterpretatsiya (Могильники Калджин-6 и Ак-Кол-1 на плоскогорье Укок и их культурно-хронологическая интерпретация)”, *Problemi Arheologii, Etnografii, Antropologii sibirı i Sopredelnih Territoriy (Проблемы археологии, этнографии, антропологии Сибири и сопредельных территорий)*, Cilt IV, Novosibirsk 1997a, s. 230-234.

MOLODİN, V. İ., POLOSMAK, N. V., NOVİKOV A. V., vd., *Arheologičeskiye Pamyatniki Ploskogorya Ukok (Археологические памятники плоскогорья Укок)*, Novosibirsk 2004.

ÖGEL, Bahaeddin, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.

ÖGEL, Bahaeddin, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984.

SEREGİN, N. N., MATRENİN, S. S. , *Arheologičeskiye Kompleksi Altaya II v. do n.e. – XI v. n.e.: İstoriya İssledovaniy i Osnovniye Aspekti İnterpretatsi (Археологические комплексы Алтая II в. до н.э. – XI в. н.э.: история исследований и основные аспекты интерпретации)*, Barnaul, Azbuka 2014.

SOROKİN, S. S., “Pogrebeniya Epohi Velikogo Pereceleniya Narodov v Rayone Pazırıka (Погребения эпохи великого переселения народов в районе Пазырыка)”, *ASGE (АСГЭ)*, Sayı 18, 1977, s. 57-67.

SOYÖNOV, V. İ., *Pogrebalmıy Obrad Naseleniya Gornogo Altaya v Gunno-Sarmatskoyu Epohu: Avtoreferat (Погребальный обряд населения Горного Алтая в гунно-сарматскую эпоху: Авторефер)*, Barnaul, 1997.

SOYÖNOV, V. İ., “Raskopki na Mogilnike Sarı-Bel (Раскопки на могильнике Сары-Бел)”, *Drevnosti Altaya: Izvestiya Laboratorii Arheologii (Древности Алтай: Известия лаборатории археологии)*, №4, Gorno-Altaysk 1999, s. 134-152.

SOYÖNOV, V. İ., EBEL, A. V., “İssledovaniya na Mogilnike Kurayka (Исследования на могильнике Курайка)”, *Drevnosti Altaya: İzvesiyıya Laboratorii Arheologii (Древности Алтай: Известия лаборатории археологии)*, №3, Gorno-Altaysk 1998a, s. 113-135.

SOYÖNOV, V. İ., EBEL, A. V., *Kurganı Gunno-Sarmatskoy Epohi na Verhnem Katuni (Курганы гунно-сарматской эпохи на Верхней Катуні)*, Gorno-Altaysk 1992.

SOYÖNOV, V. İ., TRİFANOVA, S. V., “İspolzovaniye Yestestvennonauçnih metodov pri Uziçenii Arheologičeskih Materialov iz Pogrebeniy Mogilnika Verh-Uymon (Использование естественнонаучных методов при изучении археологических материалов из погребений могильника Верх-Уймон)”, *Drevniye i Srednevekovıye Koçevniki Tsentralnoy Azii (Древние и средневековые кочевники Центральной Азии)*, Barnaul, Azbuka 2008, s. 194-196.

SOYÖNOV, V. İ., TRİFANOVA, S. V., VDOVİNA, T. A., ÇEREPANOV, M. A., “Raskopki Pogrebeniy Gunno-Sarmatskoy Epohi na Mogilnike Verh-Uymon v 2003-2004 gg. (Раскопки погребений гунно-сарматской эпохи на могильнике Верх-Уймон в 2003–2004 гг.)”, *Sohraneniye i İzuçeniye Kulturnogo Naslediya Altaya (Сохранение и изучение культурного наследия Алтай)*, Sayı XIV, 2005, s. 169-171.

SURAZAKOV, A. S., “Kızık-Telan-II (Кызык-Телань-II)”, *Drevnosti Altaya: İzvesiyıya Laboratorii Arheologii (Древности Алтай: Известия лаборатории археологии)*, №6, Gorno-Altaysk 2001, s. 70-72.

ŞULGA, P. İ., GORBUNOV, V. V., “Fragment Dospaha iz Turkskogo Kenotafa v Doline r. Sentelek (Фрагмент доспеха из тюркского кенотафа в долине р. Сентелек)”, *Materiali po Voennoy Arheologii Altaya i Sopredelnih Territoriy (Материалы по военной археологии Алтай и сопредельных территорий)*, Barbaul 2002, s. 112-130.

TETERİN, Yu. V., “Grivni Gunno-Sarmatskoy Epohi Yužnoy Sibiri (Гривны гунно-сарматской эпохи Южной Сибири)”, *Drevnosti Altaya: Izvestiya Laboratorii Arheologii (Древности Алтай: Известия лаборатории археологии)*, №6, Gorno-Altaysk 2001, s. 107-115.

TETERİN, Yu. V., “Mogilnik Dyalyan Novıy Pamyatnik Predturkskogo Vremeni Gornogo Altaya (Могильник Дялян-новый памятник предтюркского времени Горного Алтай)”, *Problemi Hronologii i Periodizatsii Arheologičeskih Pamyatnikov Yužnoy Sibiri (Проблемы хронологии и периодизации археологических памятников Южной Сибири)*, Barnaul 1991a, s. 155-157.

TİŞKİN, A. A., GORBUNOV, A. A., *Kompleks Arheologičeskih Pamyatnikov v Doline r. Biyke (Комплекс археологических памятников в долине р. Бийке)*, Barnaul 2005a.

TİŞKİN, A. A., TİŞKİNA, T.V., “Rezultati Arheologičeskogo İssledovaniya Kurgannogo Mogilnika Biyke v Gornom Altae (Результаты археологического исследования курганного могильника Бийке в Горном Алтае)”, *Gornıy Altay i Rossiya – 240 let (Горный Алтай и Россия – 240 лет)*, Gorno-Altaysk 1996, s. 34-38.

TİŞKİN, A. A., GORBUNOV, V.V., “Gornıy Altay v Hunnuskoye Vremya: Kulturno Hronologičeskiy analiz Arheologičeskih Materialov (Горный Алтай в хуннское время: культурно хронологический анализ археологических материалов)”, *Rossiyskaya Arheologiya*, Sayı 3, 2006, s. 31-40.

ZAHAROV, A. A., “Materiali po Arheologii Sibiri (Raskopki V.V. Radlova v 1965 g.) (Материалы по археологии Сибири (раскопки В.В. Радлова в 1965 г.)”, *Trudi GİM (Труды ГИМ)*, Sayı I, 1926, s. 71-106.

**TÜRK TARİHİNİN KAYNAKLARI: ALTAY'DA HUN MADDİ KÜLTÜRÜNÜN
ARKEOLOJİK KAYNAKLARINA GENEL BİR BAKIŞ**